

VOLT-E MAGYAR HUNMONDA?

ÍRTA:

DR MOÓR ELEMÉR

I.

Célkitűzés és kritika.

A hunmonda kérdésében a tudományos kutatás három probléma megoldása előtt áll: 1. mit tekinthetünk a krónikások elbeszélésében mondainak és amennyiben ott akadnak mondai elemek, azok 2. micsoda mondai szerkezetnek, vagyis miféle hősi éneknek vagy eposznak voltak egykor alkotórészei és 3. végül milyen eredetű a monda, vagyis honnan kerülhettek hozzánk azok a hősi ének, amelyeknek egyes történelkei esetleg megmaradtak a krónikákban.

A problémák ilyenén felállítása is nyilvánvalóvá teszi, hogy a hősmonda mibenlétére vonatkozó felfogásunk eltér azokétól, akik ezzel a kérdéssel eddig foglalkoztak. Mivel jelen esetben arról van szó, hogy krónikákból hámozzunk ki hősmondát, természetesen alapvető fontossága van annak, hogy mi a hősmonda mibenlétére vonatkozó elméleti álláspontunk, más szóval, mi az, amit a krónikák szövegében keresünk. A hunmonda kérdésének eddigi kutatói a hősmonda eredetéről általában úgy vélekedtek, hogy a nép emlékezetében valamely mozgalmas kornak eseményei és szereplői tovább éltek, mindezt aztán a nép fantáziája átalakította, aminek következtében az események a mondában némileg eltolódtak, koncentrálódtak és kiszíneződtek; az így létrejött mondákat azután esetleg énekesek is feldolgozták olyanformán, mint ahogy például Tompa dolgozott fel népmondákat. Az utolsó három évtized mondatakutásai alapján ezt az álláspontot már meghaladottnak mondhatjuk. A hősmonda nem népies áltörténelem, nem félhivatalos história, hanem egy bizonyos kulturfejlődési foknak, a hőskorszaknak sajátosságos költészete, amely egyéni motívumokon felépült érdekes bonyolalmu cselekmény kapcsán ennek a korszaknak emberideálját
:

a hőst jeleníti meg; megteremtői és fenntartói ennek a költészetnek hivatásos énekesek voltak, akik elsősorban is a harcosokat, a hőskorszak arisztokráciáját mulattatták.

Már eleve is kétségtelen, hogyha az utóbbi elméleti álláspont alapján vizsgáljuk a krónikák tudósítását, az eddigi kutatástól egészen eltérő eredményekre kell jutnunk.

Eddig főként a krónikások megbízhatóságának kérdése állította egymással szembe a kutatókat. Újabban többen igyekeznek a krónikások előadásának hitelét bizonyítani, ezért is szükségesnek tartjuk ezzel a kérdéssel egy kissé behatóbban foglalkozni. Mivel a hunmonda kérdésének egész komplexumát a hősmondáról való régebbi elméleti álláspont alapján Bleyer vette utoljára alapos és módszeres vizsgálat alá,* az ő állásfoglalását vesszük elsősorban szemügyre. Ő úgy állítja be a krónikásokat, mint akik semmit maguk ki nem találtak, hanem amire nézve valami írott forrásuk hiányzott, ott inkább a megvetett mondából merítettek; legszívesebben még a lelem íny képességét is elvitatná tőlük, A gyakorlatban azonban Bleyer is sok mindent tudákos mesének mond, különösen a krónikásoknak azon elrugaskodásait a történeti igazságtól, amelyek elméletére nézve nem jelentősek vagy oda nem illenek. Másrészt ép Bleyer az, aki elveti Matthaei idevonatkozó fejtegetéseit azzal, hogy azok olyan krónikás tudósításokon épültek fel, amelyek történetnek, mondának és önkényes kombinációknak tarka össze-visszaságából állnak. Azonban ezeknek a középkori krónikásoknak megbízhatóságát sincs okunk többre becsülni, mint azokét a humanista történetírókét, akikre Matthaei támaszkodott. Bleyernél tehát a kritikus másképen ítél, mint a kutató, akit megtevesztett a közkeletű felfogás és . . . saját elmélete. A középkori krónikások nem voltak modern regényírók — mondja Bleyer, — akik ebből-abból valami elbeszélést találtak volna ki, vagy ilyesmire egyáltalán képesek lettek volna. Regényírók semmiesetre nem voltak; amint azonban az egész középkori krónikás irodalom tanúsítja, mindig kaphatók voltak arra, hogyha a szükség vagy valami más ok erre készítette őket, minden lelkifurdalás nélkül bebeszötték saját leleményüket is elbeszélésükbe. Nagyon helyes Riedl

* Bleyer Jakob: A magyar hunmonda germán elemei. 1906.

megjegyzése, (Heinrich-emlékkönyv), hogy a tudományos lelkiismeret csak az újkorban fejlődött ki; anachronizmus volna, ha ilyesmit tulajdonítanánk a derék középkori barátoknak, akik nemcsak kitalált neveknek és számoknak tömegével ékesítették fel előadásukat, hanem ha érdekük úgy kívánta, egész okmánytárak hamisításától sem riadtak vissza.

Ha ezeknél a krónikásoknál valami történetfilozófiai álláspontról beszélhetnénk, az ebbe az egy tételbe foglalhatnánk össze: ami valamikor tényleg megtörtént, az más alkalomkor is megtörténhetett. Es így nem lehet olyan kurtán elvetni Karácsonyi feltevését, hogy a hunkrónikába Árpád-kori történeti események is belekerülték, amint ezt Bleyer teszi (i. m. 9. 34.).

A középkori ember gondolkodásmódját bizonyos tekintetben primitívnek nevezhetjük. A primitív ember számára a névben rejtőzik a dolgok lényege, amint ezt a népmesékből is láthatjuk, ahol a manó rögtön elveszti a hatalmát, mihelyt a nevét kitalálják; egészen hasonlóan a középkori tudósoknál: nomina sunt reália. Ebből a primitív gondolkozásmódból magyarázhatjuk meg a krónikások etymologizáló kedvét és az ilyen etymológiák gyakran egy-egy történetecske kitalálására csábítják őket. Miért ne lenne monda a Hispániában resideáló ispánok esete, ha Bleyer szerint igazi hagyományból származik Keveháza és Buda, amelyek végre is szintén csak az etymologizáló krónikás játékos kedvének szülöttei?

A krónikások általában nem akarnak bennünket félrevezetni vagy becsapni, maguk is hisznek abban, amit valami módon kitaláltak. Többnyire sejtelmük sincs arról, hogy a múlt másmilyen volt, mint a jelen, azért is a múlt eseményeit gyakran hozzáidomítják saját korukhoz. Vegyük még ezekhez az emlékezet botlásait, amelyek nem maradhattak el, amidőn egy valamikor hallott vagy olvasott történet reprodukálásáról volt szó, hisz nekik nem állottak jól berendezett könyvtárak rendelkezésükre. Ez mind nagyon is elég ok arra, hogy a krónikások mesés elbeszéléseit mondatörténeti tekintetben a legnagyobb szkepszissel tekintsük és a legkörültekintőbb kritikával vizsgáljuk. Hisz még ott sem hihetünk nekik feltétlenül, ahol kimondottan írott forrásra vagy szájhagyományra hivatkoznak. Az ilyesmi nagyon gyakran az elbeszélés hitelének

emelésére szolgáló fordulat volt, amit épúgy nem kell mindig komolyan venni, mint a hegedősnek forrásait illető fogadkozásait. Ebben a tekintetben éppen ebből a körből egy szinte kézzel fogható példát hozhatunk fel; az összes kutatók meg egyeznek abban, hogy a Bendacuz név Jordanes Mundzucusából valami íráshiba folytán jött létre, már most egy krónikás *eyzel* látta jónak megtoldani Csaba történetét: corosomin nőt vett feleségül „de consilio Bendakuz aui sui, quem sanum, sed nimis decrepítum *dicitur* (Turóczinál *fertur*) inuenisse.” „K; Ilyen nehézségek láttára a legegyszerűbb volna számunkra Király Györgynek az álláspontja, a generális kételkedés a hunkrónika mondai értékére nézve, aki még a „haláltalan Detreh” kifejezést is hajlandó németből fordíttatni Turóczival. (Nyugat, 1921. 645.) Pedig ép Turóczi szövege szolgáltat s-zámunkra bizonyítást arra nézve, hogy nem minden szajha gyománnyra való hivatkozás az elbeszélés hitelét erősítő formula. Ő ugyanis elhagyja az alapszövegnek azt a kitételét, hogy az Etele-fíúk csatáját a magyarok mind a mai napig Kremheld csatájának nevezik, annak jeléül, hogy ilyesmit tényleg nem hallott, hiszen a Kremheld nevet sem tudta elolvasni, azt Kremheylch-nak írván. Ugyanakkor azonban szükségesnek tartotta az alapszöveget megtoldani olyasmivel, amit ő Detréről a magyaroknál tényleg hallott. Ez az eljárás szavaiknak hitelét számunkra mindenesetre nagyban emeli. A krónikás tákolmány homokjából azonban csak a kritika segítségével választhatjuk ki a mondának azt a kevéske aranyát, ami oda beletévedt.

Kérdés már most, vannak-e valami objektív kritériumaink arra nézve, hogy mit nem tekinthetünk mondainak a krónikások előadásában vagy pedig ebben a tekintetben teljességgel az egyéni belátásra vagyunk utalva, aminek következménye csak a vélemények sokfélesége lehet. Ilyen kritériumaink igenis vannak, még pedig a következők: 1. nem tekinthetjük mondaiaknak a krónikásoknak azon elbeszéléseit, amelyek nem mondai jellegűek, vagyis ahol hiányzik az egyéni motívumokon felépülő cselekmény, amelyben a hősi ideál kifejezésre juthat; 2. továbba, amelyek valami krónikából származtathatók és 3. végül azokat a vonásokat, amelyekről valami szövegkritikai érv alapján kimutatható, hogy krónikás találmányok. Azokra

az esetekre nézve, melyeknél ez a három kritérium összevág, a további vita nyilvánvalóan ki van zárva, különösen, ha okát is tudjuk adni annak, hogy mi vitte a krónikást arra, hogy kombináljon.

Ha ezzel a kiküszöbölési eljárással már megállapítottuk, mit tekinthetünk a krónikások előadásában mondainak, akkor a következő probléma számunkra csak az lehet, hogy milyen hősiénekek vagy eposznak lehettek ezek a mondai töredékek egykor alkotórészei. Ez a probléma a kutatás számára eddig egyszerűen nem létezett, mert hisz a mondát valamilyen, a nép között élő prózai hagyománynak gondolták. Azon pedig elfelejtettek csodálkozni, hogy miért tűnt el a nép köréből ez az állítólagos monda olyan nyomtalanul, amikor a nép minden hagyományhoz olyan szívósan ragaszkodik. A hősmonda azonban csak az énekesek énekeiben élt és a nép ebből csak annyit tudott, amennyit az énekekből ideig-óráig megjegyzett. Ezt láthatjuk napjainkban a szerbeknél is, ahol a nép csak ott tud valamit Kraljevics Márkról, amely vidékről a hivatásos énekesek, a vakok, még nem veszték ki, másutt legfeljebb csak a nevét ismerik, Bleyer például az egész heterogén elbeszélési elemeknek olyan tömegét tekinti mondaiaknak, hogy azokat egy tucatnyi hősi ének vagy eposz is alig tartalmazhatta és még hozzá azt kell feltennünk, hogy ezeket az énekeket a krónikás mind ismerte. Már ez az egy körülmény is kizárja azt, hogy annyi sok minden volna mondainak tekinthető a hunkrónika elbeszélésében.

A legtöbb kutató, aki ezzel a kérdéssel foglalkozott, tudatosan — mint Sebestyén — vagy öntudatlanul ezeket a középkori krónikásokat valami néphagyományokat gyűjtögető buzgó folkloristáknak képzelte. Ez a feltevés azonban hatalmas anachronizmus. Ezek a tudós barátok a-népet és annak hagyományait épügy megvetették, mintha XVIII. század végéig mindenki, a néppel pedig nem éltek annyira együtt, hogy annak tradícióit, hiedelmeit behatóbban ismerték volna. A mondával a krónikás elsősorban a hegedősök előadásából ismerkedhetett meg valamennyire, akiket bizony a kolostorokból sem szoktak mindig kiutasítani, hiába voltak a tilalmak, ezenkívül a világapatrónusok portáján is hallhattak a klerikusok hegedős-éneket.

Ezzel az énekproblémával szorosan összefügg a harmadik probléma, hogy t. i. milyen eredetűek ezek a hősi énekek, vagyis a monda. A hősmondáról való régebbi felfogás képviselői nagy könnyedséggel beszéltek a mondák vándorlásáról. Bleyer például feltette, hogy a keleti-gót monda Itáliából Pannóniába vándorolt, Pannóniából ismét Itáliába került, a frank monda is eljutott Pannóniába, a pannóniai monda befolyásolta a bajor hagyományt és így tovább. Ezt így mind könnyű elmondani, de a hogyan és mikor kérdésére már bajosabb volna feleletet adni, mert hisz ezek a hypothesisek mind ellenőrizhetetlenek. Ennek a könnyedségnek aztán az lett az eredménye, hogy az eddigi kutatás során, mint a hunmondának átadói, már talán az összes népek szóba jöttek, akikről feltehető volt, hogy velük a magyarság az idők folyamán valamelyes érintkezésbe került. A hősmonda azonban nem prózai alakban élt és vándorolt, ahogy ezt az előző kutatás általában feltette, hanem az egyik nép énekesei átvettek és meghonosítottak idegen énekeket és ezzel mondat. Azokban az esetekben, amelyeknél hősmondák vándorlását megfigyelhetjük, mindenütt énekátvételt látunk: német énekek honosodtak meg Skandináviában, francia énekek Olaszországban és szerb énekek a bolgároknál (Kraljevics Márk); a skandináv énekek sok esetben egyszerűen műfordítások, hisz még németességek is belekerültek a szövegbe. A nálunk meghonosodott idegen mondákról sem tehető fel ezek után más, minthogy azok énekalakban honosodtak meg. Mivel középkori hegedőseinkről csak azt tudjuk kimutatni, hogy ezeknek ősei részben szláv igricek, részben német spielmannok voltak, azért a hunmonda eredetét csupán a szlávoknál vagy a németeknél kereshetjük. Ezek” tehát a lehetséges feltevések. Szláv származásának gondolta a magyar hunmondát, mint ismeretes, Bleyer Jakab. Elméletét a magyar tudományos közvélemény általában elfogadta, a kételkedő Riedlnék folklórisztikus ellenvetései, amelyeket Király György még megtoldott, nem helyállók. Egyáltalán nem volna páratlan jelenség a hősmondák terén a hagyománynak egy évezreden át való fennmaradása; a germán mondák majdnem minden germán népnél tovább éltek egy évezrednél. Népies betyárballadából különben sem lehet a hősmondára következtetni, mint ezt

Király teszi, mert a hősmonda nem volt szoros értelemben vett népköltészet. Már jelentősebb Heuslernek, a kiváló német mondakutatónak ellenvetése (Sitz.-Ber. d. Berl. Akad. 1909. 952. 1.). Szerinte Bleyer rekonstruált germán hősmondái tisztára csak politikát és stratégiát tartalmaznak, ami valami germán hősmondának sohasem szokott tárgya lenni, legfeljebb krónikának. Megjegyzi még: „Bleyers energisch zugreifende Untersuchung wäre zu einem anderen Bilde von „der ung. Hunnensage“ gelangt, wenn sie an Simon Kézai und Genossen den Massstab der überlieferten Heidendichtung angelegt hätte.” (u. o. 930. 1.). Ezek szerint tehát Heusler is tulajdonkép a hősmonda mivoltáról való eltérő felfogása alapján — amely természetesen a mienk is — veti el Bleyer elméletét, Heuslernek ezen elutasító álláspontját a német germanisták mind magukévá tették, bár valamennyien nagy elismeréssel szólnak kutatásainak alaposágáról és szellemességéről.

Azonban nemcsak ilyen elméleti alapon mutathatjuk ki, hogy Bleyernek a magyar hunmonda germán elemeiről adott magyarázata nem állhat meg, ugyanezre az eredményre jutunk akkor is, ha mondatörténeti és filológiai oldaláról vizsgáljuk meg elméletét.

Annak a germán mondának, amelyet Bleyer a hunkrónikából kikövetkeztetett, a magva: a keleti-gótoknak hazájukért és szabadságukért a hunokkal vívott harca, amely harcban Detre, illetve Attila ezen népeknek mintegy képviselői. Valami nyugati-gót-frank mondánál esetleg még gondolhatnánk ilyesmire, bár a germán mondáknak egyáltalán nincs valami nemzeti-politikai színezetük és valami nemzeti ellenségről mitseink tudnak; egy keleti-gót mondára vonatkozólag ez a feltevés teljesen lehetetlen. Hiszen a keleti-gótoknak a hun uralom alatt a legjobban ment dolguk, tulajdonkép szövetségesei voltak a hunoknak és a hun király udvaránál is valószínűleg kiváltságos szerepet játszottak, ahol gyaníthatólag gót szokás és nyelv járta. A hunokról és királyukról, az atyuskáról való jó véleményüket új hazájukban, Itáliában sem változtatták meg; az itt keletkezett hősköltészetükben Attila által nyújtatnak legnagyobb hősüknek, Nagy Theodorichnak száműzetése idején oltalmat és segítséget. Hogy Attila és Dietrich ellenségek lettek volna, ilyesmire keleti-

gót-bajor mondatereületen gondolni sem lehet. Hisz itt annyira meggyökeresedett a hunoknak, mint szövetségeseeknek és Attilának, mint segítő barátnak szerepe, hogy az idekerült frank mondát is (1. az Eddát), amelyben Attila nem az a jószágos fejedelem, a régi felfogásnak megfelelően alakították át az énekesek (Niebelung-ének).

Bleyer feltevése szerint az általa kikövetkeztetett történeti és nemzeti színezetű keleti-gót mondát a Pannóniában visszamaradt keleti-gót néptöredékek tovább ápolták. Az a feltevés, hogy ' a népvándorlás idején nem az egész nép vándorolt mindig tovább, általában helyes lehet, jelen esetben azonban ezzel a feltevéssel nem segíthetjük ki magunkat. A keleti-gótok elérték a barbárok legóhajtottabb célját, elfoglalták Itáliát, amelynek kincsei már évszázadok óta csábították és nyugtalanították a barbár népek fantáziáját. Hogyan tehetnők fel azt, hogy a hátramaradtak ezen esemény hírül vétele után ne költöztek volna törzsrokonaihoz, hisz nem nagy távolság választotta el őket egymástól?

Bleyer elmélete tulajdonképp a hunkrónika személyneveinek hangtani magyarázatán épült fel, amennyiben ezeket a neveket keleti-gót nyelvi alakokra igyekszik visszavezetni. A szláv hangtörténet terén való járatlanságára hivatkozva, a szlavistákra hárította annak megállapítását, vajjon ez a magyarázat lehetséges-e a szláv hangtan szempontjából (i. m. 144. 1.), Szlavistáink azonban ennek a felszólításnak eddig még nem tettek eleget. Bár Bleyer elméletének helyességét illetőleg, ilyen fenntartással élt, eljárását módszertani tekintetből mégsem helyeselhetjük. Abból a megállapításból, hogy a hunkrónika személynevei keleti-gót nyelvi alakokból származnak, az következne, hogy a monda a keleti-gótoktól került hozzánk; arra pedig maga Bleyer mutatott rá, hogy közvetlenül a keleti-gótoktól nem vehettük át a mondát (i. m. 138. 1.). A magyar személynevek hangtani magyarázatánál számára kiindulásul elmélete alapján feltétlenül csak a megfelelő szláv névalakok szolgálhattak volna, amelyekről természetesen ki kellett volna mutatnia, hogy azok nemcsak feltételezhető nyelvi alakok, hanem részben legalább tényleg léteztek.

Keleti-gót-magyar humondájának állítólagos főhősei; Etele

és Detre; vizsgáljuk tehát elsősorban ezeket a névalakokat a szláv hangtan szempontjából.

Attilának mindenesetre voltak szláv alattvalói is, ezért nevét ismerhették. Az ószlávban (ezen nem csupán az egyházi szlávot akarom érteni) nincs szókezdő α -hang,*) a germán jövevényszavak szókezdő a-ja helyén rendszeresen o-t találunk, mint ószláv * *opica* < skand. *api*, alném. *ape*, angolsz. *apa*, gót * *apa*; ószláv *ocitá* < gót *akeit*; ószláv *olütari* < ófn. *altári*² Feltéve, hogy Attila germán szó, ezek szerint a régi szlávban * *Ottilá-nak* hangzott volna. Ebből a névalakból a magyar *Ethela* igenis származhatott volna, ilyen szavakra kell csak gondolnunk, mint *ebéd*, *ecet*, *Eszék*. Azonban bizonyosságaink vannak arra, hogy az Attila név a szlávban másképp fejlődött. Vannak ugyanis esetek, amikor a régi szlávban a kölcsönszavak szókezdő α -hangja egyszerűen elveszik, mint pl. ószl. *nakara* < középgr. *ávakaρα*; ószl. *nalogij* < középgr. *άναλογιον* (1. Miklosich, Etym. Wb.), eszerint az Attila név a régi szlávban * *77/a-nak* hangzott volna. És ezt a feltételezett alakot valóban megtaláljuk Boguphalus XIII. századi lengyel krónikájában: „Quorum (t. i. Hungarorum) rex *Tyla* nomine, qui in scripturis *Atyla* nominatur” (Mon, Pol, hist. ed. Bielowsky 2, 472.). A kérdés ezzel tulajdonképp el is van intézve: ebből a népies szláv névalakból a magyar *Ethela* névalak nem származhatott, Bleyer kiindulópontja a magyar névalak megmagyarázására nagyon is merész; a késői keletigótban sem tehető fel umlautos névalak (* *Ettila*), hisz a név Skandináviába is umlautnélküli alakjában került, már pedig nem tehető fel, hogy a szlávok későbbben vették volna át ezt a nevet. Az a néhány nyugati-gót személynév, amely ezen feltevést támogatná, nagyon problematikus értékű bizonyítási anyag, ismerve azt a tényt, hogy a késői krimitigótban is hiányzott az umlaut. Azonban ezzel az erőszakolt umlautos névalakkal sincs Bleyernek szerencséje, mert az ószlávban szókezdő e-hang sincs, hanem csak *je-*, eszerint a név * *Jettilá-nak* hangzott volna, a magyarban pedig a szókezdő /-hang megmaradt volna.

¹ A szláv hangtani ismereteim Miklosich-ból valók (Vergl. Gramm.).

² Uhlenbeck, Die germ. Wörter im Altsl., Slav. Arch. XV.

A *Detre* név német eredete nem kétséges, Bleyer azt hiszi, hogy a gyakori felnémet eredetű keresztnév kiegyenlítőleg hatott a magyar hunmonda névére, amely eredetileg csakis gót alakú lehetett. Hozzáfűzi még ehhez: „Semmiesetre sem kényszerít e név felnémet alakja bennünket arra, hogy a német mondának közvetlen hatást tulajdonítsunk a magyar hagyományra (i, m, 51.1.),” Ha azonban volt valaha a magyarban egy gót-szláv névalak, úgy a keresztnévnek kellett volna az ismert nyelvi alakhoz hasonulnia, nem pedig fordítva, hisz mindig az idegen alak hasonul a megszokotthoz. De egyáltalán lehetséges-e ennél a névnél kiegyenlítődéssről beszélni? A gót * *Thiudareiks* Melich János úr szíves felvilágosítása szerint a *judorikú* vagy **Sjudorikü* vagy **Cudoriku* lett volna. Ezekből a szláv névformákból sok minden fejlődhetett volna a magyarban, de mindenesetre olyan névalak, amelyről senki sem tudná megmondani, hogy azonos a középfelnémet *Dietrich* névalakkal — hacsak nem ismeri alaposan a szláv, germán és magyar hangtörténetet. Valami kiegyenlítődéssről tehát beszélni sem lehet, A hunkrónika többi személynevéről, amint látni fogjuk, szintén kimutatható, hogy nem származhatnak a szlávból,

Abból a körülményből, hogy az állítólagosan keleti-gót eredetű magyar hunmondának személynevei nem vezethetők le szláv nyelvi alakokból, kétségtelenül következik, hogy Bleyer elmélete nem állhat meg, akármint is vélekedünk a hősmonda mibenlétéről.

Emellett a szláv közvetítés feltevésének van tárgyi nehézsége is, amelyet nem azért tartok szükségesnek fel-
emlegetni, mintha az eddig felhozottak nem bizonyítanák elegendőképpen azt, hogy a magyar hunmondának u, n, germán elemei nem kerülhettek szláv közvetítéssel hozzánk, inkább bizonyos elméleti szempontok készítetnek arra, hogy Bleyer teóriájának erre a részére is kitérjek. Ez a tárgyi nehézség a következő: hogyan képzelhető el az, hogy a szlávok azt az érdektelen, stratégiai és politikai színezetű anyagot, amelyet Bleyer a hunkrónikából keleti-gót mondának kihámozott,¹⁾ nemcsak átvették, hanem még azt a szívességet is

¹⁾ „A hunok éjnek idején egy folyón mennek át, megtámadják és leverik a gótokat; egy másik ütközetben viszont a gótok győzik le a

megtették nekünk, hogy századokon keresztül nem felejtették el, hogy aztán híven átadhassák a magyaroknak? Mennyiben érdekelhette az a szlávokat, hogy hol és mikor verték meg a hunok a keleti-gótokat? Vegyük még ehhez azt a bámulatos hűséget, amellyel a magyarok ezt a mondának nevezett valamit századokon keresztül megőrizték, hogy aztán a XIII. század végén egy krónikába felvegyék. Ismert tény, hogy a mondák idegen néphez kerülve, minden esetleg hozzájuk tapadt történeti szintüket el szokták veszíteni és mindinkább fantasztikus és meseszerű jelleget öltenek. Ezt a jelenséget a bolgárokhoz került szerb hősi énekeknél épúgy megfigyelhetjük, akár az Edda-daloknál vagy az Artus-mondánál, amint az természetes is. Vájjon miért lett volna ez nálunk másképp?

Hangsúlyozni kívánjuk azonban, hogy Bleyer műve, bár megállapításai és következtetései téveseknek bizonyultak, elsősorú filológiai munka, Értékessé teszi elsősorban az a módszeres alaposág, amellyel gazdag anyagát összegyűjtötte, kritikailag megrostálta és elrendezte. Hogy szellemes következtetései mégis nagy tévedésekre vezettek, annak okát már megadtuk: túlbecsülte a krónikások megbízhatóságát, a hősmonda mivoltáról való felfogása téves volt és mivel mindenáron egy rendszerbe igyekezett tömni a legheterogénabb elemeket. Mindenesetre igaztalannak kell mondanunk azt a közlegyintést, amellyel Király György Bleyert és a filológusokat általában elintézni véli, ugyanakkor, amikor maga is filologizálni kénytelen. Hogy az „adathalmazokon” felépülő filológiai tudás nem olyan megvetendő dolog, az kitűnik abból is, hogy Bleyer elméletének egy tényleges hibáját sem vette észre Király György. A sors iróniája, hogy ezen elméletnek ép azt a részét tartja helytállóknak, amely annak legnagyobb tévedése, t. i. hunkrónika személyneveinek magyarázatát. Abban azonban feltétlenül igaza van Király Györgynek, amikor a hunmonda kérdésére nézve alapos szövegkritikának szükségét hangsúlyozza: ez már igazán filológusi gondolat, A magyar mondatakutatásnak általában tényleg hibája, hogy kutatóink a mondat fenntartó szövegre többnyire sokkal kevesebb figyel-

hunokat; végül egy harmadikban ismét a hunok kerekednek fölül, a gótok vezére egy nyíllövéstől, mely fejbe találja, elesik és az egész gót nép meghódol a győzőknek” (i. m. 38. 1.).

met szoktak fordítani, amint az szükséges volna. Az pedig kétségtelen, hogy a szövegből merithető legkisebb tanulság értékeesebb bizonyíték lehet, mint a legszellemesebben megkonstruált kombináció.

A hypothezis tulajdonkép a tények közti szakadékok összekapcsolására szolgál; amikor azonban a tények összekötésére hypothezis-sorozatra van szükségünk, akkor a tévedés már könnyen bekövetkezhetik. Különösen áll ez a félig kiépített hypothezisekre, amelyek valamely tényből indulnak ugyan ki, a hid azonban csak a középig van művésziileg megszerkesztve, a középtől a másik tényig pedig már csak egy vékony fonál vezet. Ilyen konstrukciónak tekinthetjük Gombocz elméletét is (M. Ny. 1921.), amelyet Grexa Gyula is némi változtatással a magáévá tett (Grexá, A Csabamonda. 1923). Semmi nyoma nincs nálunk annak, hogy bolgár énekesek befolyásolták volna a magyar énekeseket, a mondaátvétel pedig csak így képzelhető. A hunkrónikából sem mutathatók ki még a körvonalai sem valami olyan éneknek, amelyet bolgár eredetűnek gondolhatnánk; ilyesminek kimutatását különben Gombocz meg sem kíséri, ép mivel a mondában ő is valami népies áltörténelmet lát.

Az igenis lehetős feltevés, hogy nálunk különböző származású énekek honosodtak meg, amelyekben a hunokról is szó volt, annak azonban már semmi valószínűsége sincs, hogy ezek az énekek itt valami csodálatos káosszá keveredtek volna. Skandináviába különböző utakon, időben és fejlődési fokon jutott el a német monda, azonban ezek a különböző eredetű énekek, bár ellenmondásoknak nem voltak híjával, önállóságukat azután is megtartották. — A 4-6. század a germán népeknél nemcsak virágkorszaka volt a hősi éneknek, hanem a hősmondának teremtő korszaka is. Ugyanezt kell feltennünk Gombocz elmélete alapján a török-tatár népekről is: ilyen véletlenekben minden további nélkül hinni már nem lehet. Azok az énekesek például, akiket Priskos emleget, gótok is lehettek, sőt több a valószínűsége annak, hogy azok voltak, mint hunok. Az a hypothetikus bizonyíték pedig, amit Gombocz valamilyen bolgár hunmonda meglétére vonatkozólag produkál, sokkal problematikusabb értékű, semhogy arra építeni lehetne. Ne felejtjük ugyanis el, hogy a hősmonda

egy bizonyos kulturfejlődési fok sajátos terméke: a germán népeknél pl. Alboin, a longobárdok királya volt az utolsó történeti személy, aki belekerült a hősmondába, bár a következő századok sem voltak híjjával nagy eseményeknek és jelentős egyéniségeknek. Így hát az is kérdéses, voltak-e a bolgároknak ebben a korban egyáltalán hősi énekeik. Sőt, tovább megyek! Az a körülmény, hogy germán mondákban szerepet játszik Attila, még egyáltalán nem jogosít fel bennünket annak a feltevésére, hogy Attila a török-tatár népeknek is mondai hőse lett volna. Végre is Attilához hasonló hódító több is akadt a török-tatár népek között, akik — ezt Gombocz jobban tudhatja — szintén nem lettek mondai hősök. Magyar történeti személyekről még a közelmúltban is énekeltek a szerbeknél a vakok, teljesen helytelen volna azonban ebből valami kivülállónak arra következtetni, hogy ezek a személyek a magyarok énekeiben is éltek valaha vagy élnek jelenleg is.

Ha bizonyos tudáson kívül még kombinatív, tudományos fantáziával is rendelkezünk, úgy ilyen spekulációs módszerrel a hunmonda kérdésében még számos elméletet állíthatunk fel. Ép hogy ennek a spekulációs mondatutatásnak hibás voltát demonstráljuk, a következőkben Csabával kapcsolatban két új elméletet is be fogunk mutatni, amelyeket szintén a szokásos modorban szerkesztettünk meg. Ezzel szemben egyedül csak a szövegből kiinduló vizsgálati módszert tartjuk helyesnek,

II.

A hagyomány kérdése.

Azokkal a bizonyítékokkal kívánunk a következőkben foglalkozni, amelyek valami magyar hunmonda meglétére nézve felhozhatók. — Azok a helyek, ahol a krónikások szájhagyományra hivatkoznak és ahol ezt több-kevesebb valószínűséggel hitelesnek vehetjük, a következők: 1. „ . . . fertur Hunos in hoc loco (Tárnokvölgy) potenter deucísse.” Ebből a helyből legfeljebb egy helyi mondára lehet következtetni,

az ilyesmi azonban még egyáltalán nem hősmonda. 2. A „prelium Crumhelt” kifejezésből csupán a burgundmonda meglétére lehet következtetni, ahol Kriemhild és a hunok egy harcban tényleg szerepet játszanak. 3. Detrével kapcsolatban szájhagyományra hivatkozik Turóczi es Oláh; ebből azonban csupán magyar Detre-monda meglétére következtethetünk. Különösen jellemző és ezen kérdést megvilágító a magyar Detre-énekek felemlítésének módja Oláhnál; ennek a humanistának Attiláról írott művében igazán helyénvaló lett volna megemlítenie, ű hogy a magyarok hősi énekeikben (in cantionibus more graeco historiám continentibus) Attilát még mindig ünneplik; ő azonban ezt csak Detréről tudja jelenteni. Király György Oláhnak ezt a megjegyzését is tudakos találmánynak tartja; ez már tényleg hiperszkeptikus álláspont, végre is a krónikás saját korának viszonyairól nem mondhatott meséket saját kortársainak, A burgundok pusztulásáról szóló énekekben vagy a Detre-énekekben Attila és hunjai tényleg szerepelhettek, ez azonban még nem hunmonda, aminthogy ilyen a németeknél sem volt, A krónikásoknak a szájhagyományra való hivatkozásaiból tehát valami magyar hunmonda meglétére nem lehet következtetni.

Az mindenesetre tény, hogy a hunrokonságban vagy eredetben való hit nálunk valóban megvolt, hiszen különben a hunkrónika sem jött volna létre. Az a kérdés azonban egyáltalán nem felesleges, vajjon ez a hit nem csupán tudós körökben uralkodott-e, hiszen a magyarokat Európának összes krónikásai hunoknak mondták és tartották, Nálunk pedig énekelhettek a hunokról anélkül, hogy ez népies hit lett volna, A krónikák szövegéből pedig sehol sem lehet biztosan eldönteni, hogy ez népies felfogás volt-e,* Ha azonban fel is tesszük, hogy ez nálunk tényleg népies hit volt, akkor sem szabad elfeledkeznünk arról, hogy valami néphit még egyáltalán nem hősmonda. Ilyesminek a kialakulását ugyanis könnyen meg lehetne magyarázni. A magyarokat az összes szomszédnépek hunoknak tartották; mikor aztán olyan hősi énekek honosodtak meg nálunk, amelyekben a hunok és királyuk rokonszenves és tisztos szerepben jelennek meg s mivel a magyarság ezt

* Fejtegetéseim ezen része már Király értekezésének megjelenése előtt készen volt.

magára nézve hízeltőnek tartotta, ezt a hitet magáévá tette és megtartotta; esetleges klerikus befolyás sem hagyható számításra kívül.

Hogy ez a hit — amennyiben tényleg volt ilyen — még csak nem is a kereszténység első idejében fejlődhetett ki, azt az a körülmény is bizonyítja, hogy a nemzeti krónikában nyoma sincs; ha a hun és magyar nép azonosságáról tudtak volna valamit, akkor a honfoglalást nem kellett volna a fehér ló históriájával igazolni. Ha pedig a magyarok a hunmondát tényleg a szlávoktól vették volna át, úgy ennek kétségtelenül a legnagyobb szláv befolyás idején, vagyis a X. század végén kellett volna megtörténnie, ekkor azonban a fehér ló históriája nem is keletkezett volna. Ezen oknál fogva sem tudok egy bolgár eredetű magyar hunhagyomány meglétében hinni. Nem láthatunk véletlent abban, hogy ez a hit csak abban a korban tűnik fel, amelyre nézve huzamosabb idő óta tartó német hatás nálunk már feltehető,

Anonymusnál megvannak már ennek a hitnek nyomai, amikor a székelyeket Attila népének mondja, bár ez a legnagyobb valószínűség szerint tudós eredetű vélekedés (I, később a IV, fejezetet). Semmiesetre sem tekinthetjük népies hiedelemnek Anonymusnak azt a tudósítását, hogy az Árpádház Attilától származik, a legkevésbé bizonyítéka ez a hunmonda meglétének; ebben a tekintetben teljesen egyetértek Király Györggyel, Anonymus elégszer olvashatta külföldi krónikákban, hogy a hun és magyar nép azonos és ahhoz a következőkhez, hogy a magyar uralkodóház Attilától származik, minden tanultabb udvari embernek elegendő képzelőtehetsége lehetett, Genealogikus „népmondák”, aminőket a magyar krónikákban fel szoktak fedezni, különben egyáltalán nincsenek, hanem csak genealogikus hízeltégek, aminthogy a „gens Julia” trójai származása sem népmonda volt, hanem Vergiliusnak a bókáló udvari költőnek találánya.

Jelentősebb már Anonymusnak az a tudósítása, hogy a németek Budát Ecilburgnak nevezik; ez a megjegyzés is ujjmutatásul szolgálhat számunkra, hogy hol keressük az u, n, magyar hunmonda eredetét. Csodálatos módon Bleyer ebben a névben is a magyar hunmonda meglétének tanújelét látja: a német telepések ezt a nevet átvették szerinte a magya-

roktól, az elnevezés pedig a magyar hunmonda hatása alatt keletkezett. Bleyer elmélete kedvéért a német mondának a magyarra gyakorolt minden hatását el szeretné vitatni, ezzel magyarázhatjuk, hogy ezen elnevezésre nézve oly különösen fordította meg a tényeket. Buda város magyar nevét a szlávoktól vettük át és a krónikások mindig nyomatékosan kiemelik, hogy a várost csak a németek nevezik Ecilburgnak. Mi természetesebb mint az a feltevés, hogy amikor a krónikások ilyen elnevezést használnak: *urbs* vagy *civitas* Attiláé, ilyenkor egyszerűen a német nevet fordították le; Bleyer ezt is ellenkezően képzei és azt hiszi, hogy a német név egy hivatalos „*urbs Attilae*” lefordítása. — A német mondában Attila székhelyét Magyarországra a Duna mellé helyezték; mikor tehát a német hegedősök, kalandorok és telepések hazánkban megjelentek, ezek *Aquincum* romjait Attila székhelyének vélték és e helyet így nevezték el. Természetes, hogy a régibb német eposzok Attila székhelyét csupán a Duna mellett, de nem egy bizonyos meghatározott helyen képzeik, azokban az időkben ugyanis, amikor azok keletkeztek, a *spielmannok* még nem ismerhették Magyarországot. Hogy a németeknél a XII. század végén már tényleg általánosan használt volt az *Etselburg* elnevezés, azt Lübecki Arnold krónikája is bizonyítja, aki az 1189-iki év eseményei közt megjegyzi, hogy Frigyes császár *Esztergomból* „*urbs Adtile*”-ba folytatta útját. Feltéve, hogy értesülését a kereszteshadjárat résztvevőitől szerezte, ezek ezt a nevet csak Buda német lakóitól hallhatták, mert hisz a magyarok és a szlávok a várost Budának nevezték. A német *Etselburg* elnevezést pedig egészen úgy fordította le latinra, ahogy ezt vele egyidőben, vagy később *Anonymus* tette. Az *Etselburg* elnevezés tehát nem a magyar hunmonda meglétének bizonyítéka, hanem annak a tanújele, hogy a német hősmonda Magyarországon is virágzott.

A hunkrónika kétségtelen tanújele annak, hogy klerikus körökben megvolt a hunrokonságban való hit; hogy ez a krónika magyar hunmonda megléte mellett is tanúskodik-e, azt a tartalmi elemzés fogja eldönteni.

A hunkrónika szerzőjét illetőleg azoknak az álláspontján vagyunk, akik annak *Kézait* tekintik. Annak a felfogásnak, hogy a hunkrónika 1221-ben keletkezett, amint egyesek tudni

vélük, ellenmondanak azok az anachronizmusok, amelyeket Karácsonyi mutatott ki (A székelyek eredete- 1905.); különösen meggyőző e tekintetben az Óbuda elnevezés, mert hisz Ujbuda csak 1244 után épült. A krónika tehát csak a XIII. század második felében keletkezhetett. A hunkrónika szerzőjéről fel kell tennünk, hogy ismerős volt Fejérmegyében, Kézairól pedig tudjuk, hogy onnan származott. Az pedig nem valószínű, hogy Kézai egy kortársának és földijének krónikáját másolta volna le, hisz akkor nem mondhatta volna magát olyan dicsekvően a hunkrónika szerzőjének, mint ahogy azt teszi előszavában; ő, Kézai meg akarja cáfolni mind azt a galádságot, amit Orosius ráfogott a magyarokra, vagyis a hunokra.

Ez az előszó természetszerűleg hiányzik a többi krónikából,* de másutt is megvan a hunhítorián végén az az összefoglalás, amelyben Kézai az előszavában használt kifejezésekkel visszatér az ott ígért programra, mielőtt a magyarok II. bejövetelét tárgyalná. „Digestis (másutt De gestis) igitur hunorum natalibus, preliis felicibus et sinistris, quociensque sua (másutt eorum) loca immutaverunt.” Kézai bevezetésében pedig ezeket olvashatjuk: „solos *sinistrorum preliorum* eventus videtur meminisse Hungarorum, *felices* praeterisse” (t. i. Orosius). Azután: „Volens itaque veritatem imitari, sic *inprosperos ut felices* interseram, scripturus quoque *ortum prefate nationis . . . et quotiens immutaverint sua loca*”. Az egyezés nyilvánvaló. Az a feltevés pedig valószínűtlen, hogy Kézait egy előtte fekvő krónika első részének összefoglalása ihlette volna a Jordanessai vitatkozó előszó megírásához. Az előszó pedig kétségtelenül tőle származik és nem egy előtte fekvő szöveg kiírása: mindjárt első mondataiban, ahol magát megnevezi, Orosiust gáncsolja.

Kézai szerzőségének bizonyosága krónikájának szerkezete és előadása is, amely t. i. csak a hunhítoriára és saját korára

* Illetve kivonatolták: „...collecta ex diuersis cronicis veteribus eorundem Veritas ascribendo et falsitatem omnino refutando”. (Képr., Dubn. Kr.) A források megvannak nevezve Kézainál: Josephus, isidorus, Orosius; a többinél hiányzik ez. A munka megkezdése idejének meghatározását szintén elhagyták a krónikások, de ezt is kiírta a Pozsonyi krónika szerzője (Ego autem in illo tempore illius mundi etc.),

nézve részletező, egybeütt kivonatos. Ha Kézai nem lenne a hunhírtória szerzője, akkor azt is ép úgy kivonatolta volna, mint a többi.

Abban a korban, mikor Kézai krónikája keletkezett, nálunk huzamosabb idő óta tartó német hatás már kimutatható, különben, ilyen a kereszténység felvétele óta sohasem hiányzott. Mivel a német spielmannok ebben a korban már otthonosak voltak nálunk, a német énekek átvételének lehetősége megvolt. Amennyiben a hunrokonság hite nálunk tényleg népies volt, ezen idő alatt a német monda meghonosodása útján ez a hiedelem is kialakulhatott,

Bleyer úgy gondolja, hogy a szerencsés csatákra nézve a krónikás forrása a monda volt. Aki azt hiszi, hogy a krónikás egy nép politikai történetének elbeszéléséhez a mondákat jelentősebb mértékben felhasználhatta, az kísérelje meg elmondani a burgund nép történetét a Niebelungenlied alapján, vagy a gótok történetét a középkori Dietrich-eposzok alapján, vagy ha úgy tetszik, Lajos király életét a Toldi-monda alapján. Ezen téves felfogással szemben azt kívánjuk a következőkben bizonyítani, hogy Kézai a szerencsés csatákra nézve egyszerűen a középkori krónikások szokott és eredményes útját járta, amely az önkényes kombinációk folytán félig tudatosan, félig öntudatlanul mindig oda vezetett, hogy bekövetkezett az a „transgressus veritatis”, amellyel Kézai Jordanest vádolja meg.

III.

A krónikák szövegének elemzése.

a) Östörténet. Pannónia elfoglalása.

Kézait Orosiusnak a hunokról szóló tudósítása indította krónikája megírásárcés a történelem megkorrigálásának határozott tervével fogott művéhez. A korrekciót mindjárt az eredet elbeszélésénél megkezdi: a bibliai származású ősoket Jordanes szarvasa vezeti Maeotis vidékére, a tudós őshazába; itt a pusztában azonban nem Jordanes boszorkányaira bukkannak ezek az ősök, hanem természetesen királylányokra. Nevek kitalálása Kézainak seholsem okozott nagyobb nehézséget,

azért az itt közölt nevekben sem tudok valami népies hagyományt látni. Nyelvi utón bulgárból *belár* sohasem fejlődött volna; a nevet pedig a krónikások mind rosszul írják, ami annak a bizonyága, hogy sohasem hallották. Az itt szereplő alánokban csak Sebestyén lát népi hagyományt; ahonnan pedig a krónikás az alánokat vette, onnai a Dula nevet is szerezhette. Hogy Kézai alán királyának neve hasonlít az aldunai bolgár királyok nemzetségnevéhez, Dulohoz, ez még semmit sem bizonyít: a skandináv mondában Attila atyját Budiinak hívják, ezt a nevet azonban ott találjuk krónikáink genealógiájában is Attila ősei között.

Az így megkonstruált eredetmonda természetesen ellenmondásban van azzal, amit a krónikás Csabáról és scythiai rokonairól elbeszél, valamint az Árpádház genealógiájával is. Azonban Kézai nem igen tudhatott magán jobban segíteni: Jordanest meg kellett cáfolnia, a bibliai őst sem mellőzhette, a hun és magyar elnevezést is meg akarta magyarázni, viszont az Árpádoknak Attilától való származása már megállapodott nézet volt a klerikus körökben, amin nem változtatható. Ezek az ellenmondások különben sem voltak valami szembeszökők, az akkori olvasók észre sem vették.

Ezután Jordanes nyomán szerencsésen elfoglaltatja Scythiát, a magyar krónikák elbeszélésének mintájára hét vezért választat; recipéje: ami valamikor megtörtént, az máskor is megtörténhetett. A vezérek elnevezése nem igen hozta zavarba Kézait, igyekezett jó magyaros neveket költeni nekik. Mi vihette arra az ötletre, hogy vezéreit három nemzetségből származtassa, nem tudjuk. Zemeln, Érd, Torda hihetőleg magyar nemzetségnevek és ezeknek a nemzetségeknek Kézai valamely okból előkelő rokonságot, illetve ősoket akart biztosítani; a fejérmegyei Érd vidékén különben is ismerős volt.

Eddig a pontig derék krónikásunknak elég könnyen ment a hun-magyar nép sorsfordulatainak elbeszélése, bár az eredetmonda megszerkesztése leleményességét már meglehetősen próbára tette . . . Ezután azonban a „primus ingressus” történetét kellett elbeszélnie. Ez már súlyos feladat volt, tekintve, hogy forrásai erről semmitsem tudtak jelenteni. Azt pedig semmikép sem tehetta, hogy az országot a dicsőséges magyar nemzettől csak úgy, egyszerűen harc nélkül szállássá meg.

Ez már nem ment . . . Különben is ellenmondott ez mindannak, amit a „secundus ingressus”-ról olvashatott. A derék Kézai azonban bátran munkához látott és sikerült neki. egy igazi krónikás mesterművet létrehozni: elbeszéléséből Bleyer és mások is igazi gondai hangot éreznek ki, jóllehet ügyes krónikásunk kissé gyanússá tette elbeszélését azzal, hogy ékes latin nevekkal is szükségesnek tartotta előadását feldíszíteni.

Hogyan is sikerülhetett hát elbeszélésének megalkotása? Az kétségtelen lehetett előtte, hogy a hunoknak ellenfeleiknek kellett lenniök, akiket aztán legyőztek. Ki más lehetett ez az ellenség mint a rómaiak; hun-római ellentétről különben krónikáiban is olvashatott, a német-római szent birodalmat ismerte, így hát számára természetes volt, hogy a hunok ellenségei a németek is voltak, hisz az Árpádok idején is elégszer veszélyeztették Magyarország függetlenségét a német-római császárok,

A következő kérdés az volt a számára, hogy hol ütköztek össze az ellenfelek és kik voltak a vezérek. Szerencsénkre krónikásunk Kézáról származott, ennek közelében pedig Százhalmon népvándorláskori sírok voltak,* Mivel azokból a halmokból csontok és fegyverek is kerültek elő, könnyen megeshetett, hogy az ottani nép ezt a körülményt valami huncsatamondával magyarázta: ilyen csatamondák mindenütt keletkeztek, ez azonban egyáltalán nem hőmonda, hanem népies hiedelem. Különben ennyire leleményesnek Kézait is tarthatjuk és lehetséges, hogy a „fertur” kifejezéssel csak előadása hitelét akarja emelni, A közeli Kőveaszó község neve módot adott Kézainak arra, hogy egy kis etymologizálás segítségével megtudjon egyet-mást arról a bizonyos huncsatáról: a falu melletti bálványkő vagy római mérőöldjelző alatt nyugszik Kéve hun vezér, akiről a helység neve, Keveháza. Egy kis névelcsavarintást ugyan elkövetett közben

* Ilyen halmokat jelenleg kunhalomnak nevez a nép; ezt az elnevezést esetleg úgy magyarázhatjuk, hogy ezek eredetileg *hun* halmok voltak és később, mikor a hunok emléke kiveszett, lett ebből népetymologia útján *kunhalom*. Ehhez még megjegyezhetem, hogy az Ipolyi-féle népmesegyűjtemény egyik történetkéje (117. sz.) ilyen halmoknak keletkezését a hunoknak tulajdonítja.

Simon mester, de ezt nem vehetjük rossz néven tőle, az ilyesmi a későbbi korok tudósainál is elő szokott fordulni.

Ilyenformán Kézai már meglehetősen sokat tudott Pannónia elfoglalásáról, most még csak a rómaiak és németek számára kellett vezérekről gondoskodnia. Valami krónikában valamikor olvasható arról, hogy valami Theodoricus Veronensis, és Matrinus Attilával békét kötöttek. Hogy ilyen krónika tényleg volt, azt Aventinusból következtethetjük, aki ezt szintén valahonnan vette, Aventinus így sorolja fel ezeket a személyeket: „Theodoricus Veronensis, Triarii filius et Matrinus, Anthemus consul, gener Valentinani imperatoris, praeses Danubii et Vindeliciae, qui post imperavit, Danubii limitis duces . . . cum Attila pacem his conditionibus ineunt”, (Aventinus Művei 2, 302.) Az a körülmény, hogy itt a Duna említve van, adott Kézainak alkalmat arra, hogy ezeket a neveket az ő Duna-melléki huncsatájához kapcsolja. Ezekre nézve azonban csak emlékezetére támaszkodhatott, mert hisz különben az egészet kiírta volna, Theodoricus Veronensistről azonban nemcsak krónikában olvashatta, hogy Attila ellenfele volt, hanem énekből vagy csak szóbeszédből is értesülhetett arról, hogy a német (alamannus) veronai Detre Etele udvarában élt. Nem kell azonban a dolgot úgy képzelnünk, mintha a krónikásoknak a hősmondáról alapos ismereteik lettek volna (ilyesmivel csak a hivatásos énekes dicsekedhetett), vagy azzal sokat törődtek volna; saját kombinációikat mindenestre többre becsülték, mint a hívságos énekeket és a csacska meséket. Hogy Kézai jelen esetben a mondát is némileg tekintetbe vette, azt csupán szorult helyzetének tulajdoníthatjuk és annak a körülménynek, hogy valami Theodoricusról olvasott, mint Attila ellenfeléről.

Hogy Kézai nem a német mondából vette Detrének Etele udvarában való tartózkodását, azt Turócziából és Oláh-ból következtethetjük. Elbeszélésének ezt a vonását mindenestre mondainak tekinthetjük, ebből azonban csak arra következtethetünk, hogy nálunk is megvolt a száműzött Detréről szóló hősi ének vagy eposz, Kézai természetesen ennek a történetnek történelmi szint adott azzal, hogy Detrét Ethela vasallusának tette meg. Arra a kérdésre, hogy miért lett vasallusa, saját kora politikai viszonyainak megfelelőleg

adott feleletet; Ethela legyőzte Detrét és meghódolásra kényszerítette. Ez csak Pannónia elfoglalása alkalmával történhetett, tehát azoknál a harcoknál, amelyekre olyan sikeresen rájött. — Kisértsük meg krónikásunk valószínű gondolatmenetét továbbkövetni. Az elmés Kézai csakhamar rájött arra, hogyha Százhalom vidékén olyan rengeteg hunsír van, akkor ott sok hunt temettek el; ha azonban ott olyan sokan estek el, akkor az talán nem is volt győzelem vagy legalább is drága áron szerzett. Ő azonban előszavának programja szerint az ellenséggel szemben is igazságos akart lenni és nem akart abba a hibába esni, amit Orosiusnál gáncsolt, ezért arra szánta el magát, hogy egy változó szerencsével lefolyó harcot fog megkonstruálni, a hunoknak természetesen végül is győzniök kellett.

Az egész hadjárat lefolyására nézve forrása jó mintával szolgált számára. Ez a minta az a történet, amely elmondja, hogyan győzte le Balamber hun király Vinitharius gót királyt. Ennek a két történetnek hasonlóságára Matthaei nyomán Bleyer is utalt, csakhogy ő ebben a magyar mondának mondai forrását látja. Ezen feltevés tarthatatlanságára már Heusler is rámutatott idézett értekezésében: politika és stratégia nem tárgya a germán mondáknak. A két történet közti összefüggés sokkal egyszerűbb, mint azt Bleyer gondolja: Kézai a Vinithariusról szóló történetet a nevek megváltoztatásával szőröstül-bőröstül átvette, még a halálos nyíllövésről sem feledkezett meg, amely Jordanesnél a harmadik csatában megöli Vinithariust. Ez mindenesetre súlyos baklövés volt, mert hisz később Detrét az énekek nyomán Attila udvarában szerepelteti. Ez az ellenmondás a későbbi krónikásoknak is feltűnt, úgy segítettek tehát a bajon, hogy egyszerűen elhagyták a *letaliter* kifejezést.*

* Kézai szerint a hunok éjjel tömlőkön kelnek át a Dunán. Annyi leleményességet tulajdoníthatunk krónikásunknak, hogy ezt az ő számlájára írjuk. Bleyer Matthaei nyomán ezen vonásnak magyarázatára Ammianus Marcellinus egy helyére hivatkozik, aki elmondja, hogyan lepték meg egy holdvilágos éjjel a hunok a Dnyeszternél a nyugati gótokat. Természetesen Bleyer ebben is mondat szeretne látni, amely szájhagyomány útján került a hunkrónikába: minden tényleges, vagy kitalált hadiesemény azonban még nem hősmonda. Valami folyó túlsó partján levő ellenségnek meglépése

Most már Kézainak elbeszéléséhez csupán csataterokről kellett gondoskodnia. Egynek már szerencsésen nyomába jött; hogy a Potentiana nevet honnan vette, nem tudjuk. A többihez valószínűleg félreértések, illetve hamis analógiás következtetések útján jutott, aminőket nála már megfigyelhettünk. Tárnokvölgyet illetőleg igazza lehet Karácsonyinak, aki úgy gondolja, hogy a XI. századnak egy eseménye indította arra a krónikást, hogy ezt a helyet válassza csatája színterének. Bleyer az ilyesminek lehetőségét tagadja, bár azt megengedi, hogy a honfoglalás egy eseménye — Zoárd története — „a krónikás tévedése” folytán belekerült a hun-históriába (i. m. 85, L), Azonban mért nem tévedhetett volna más alkalommal is hasonló módon?

A cezummauri győzelem Karácsonyi szerint Aba Sámuelnak Hí. Henrik elleni hadjáratára vonatkozik. Krónikáink ennél az eseménynél tényleg említik Tulln nevét. Bár mindenesetre más analógiák is indíthatták Kézait arra, hogy ilyen módon adaptálja Vinitharius történetét. III. Henrik császár pl. 1051-ben nem messze Kézai huncsatáinak színterétől szenvedett vereséget, visszavonulásának útja pedig ugyanaz mint Detréé a hunkrónikában. Erre különben már Petz is utalt. Felfogásom abban különbözik Petzétől, hogy én ezen eseményekről nem azt gondolom, hogy a nép fantáziáját termékenyítették meg, hanem csupán Kézai képzetét irányították.

Ebben a vonatkozásban azonban még egy más körülményt is tekintetbe kell vennünk. Kézai tudott németül, helyrajzi ismeretei alapján kétségtelen, hogy jól ismerte Tulln és Zeiselmauer vidékét (v. ö. Bleyer. 42. l.), különben honnan ismerhette volna Zeiselmauernak, ennek a jelentéktelen helységnek a nevét. Egyébként nemcsak ismerte ezt a nevet, hanem a korabeli osztrák kiejtés és írásmód szerint le is tudta írni.* Már Petz Gedeon rámutatott arra, hogy Nagy

éjjeli támadás útján olyan természetes, hogy az ilyesmit még a legutolsó baka-káplár sem csinálná másképp. Ha azonban már olyan rossz véleménnyel vagyunk Kézai képességei felől, hogy az ilyesminek kitalálásával nem merjük meggyanúsítani, ám legyen! Akkor ezt a történetkét is valami krónikából szerezte.

* Petz Gedeon egy tanulmányában (Heinrich-album) kimutatta, hogy a magyar krónikák a német kiejtés sva-hangját i-vel és u-val jelölik, amint ezt német emlékekben is így találjuk. A Cezummaur szóban leirt u-betű tulajdonkép ilyen sva-hangnak a jele.

Károlynak Tulln vidékén csatája volt az avarokkal, akiket általánosan hunoknak neveztek és tekintettek. így tehát nagyon is lehetséges, hogy erről a huncsatáról értesült Kézai Tullnban; nem annyira valami népes tradícióra, mint inkább valami helyi krónikára vagy klerikus közvetítésre gondolok. Ez a feltevés annál inkább is valószínű, mert Nagy Károly ezen hadjáratának egyik vezére ép egy Theodoricus volt. Annak a lehetősége pedig, hogy IV. Lászlónak, Habsburgi Rudolf szövetségeseinek udvari papja Tullnban megfordult, mindenesetre adva van.* Ha valaki az általunk felhozottak ellenére is hajlandó arra a feltevésre, hogy a Cezummaur név a magyar hagyományból került bele a hunkrónikába, úgy még egy szövegkritikai érveléssel is megtámogatjuk felfogásunkat. A *Cezummaur* nevet ugyanis csak Kézai és mi ejtjük helyesen c-vel, a középkorban azonban az összes krónikások *Kezummaur*-nak olvasták. T. i. Kézai szövegéhez a hunhistória végén

* Bleyer szerint a Cezummaur név is a népi hagyományból való. Már eleve is kétségtelen, hogy ilyen idegen hangzású név (hozzá még Bleyer az első u-t ö-nek olvassa!) nem élhetett századokon keresztül ilyen hű alakban a magyar nép ajkán. Ez a névalak azonban még így sem hajlandó alkalmazkodni elméletéhez: a név második részében ugyanis az általa várt Ű helyett au diphthongust találunk, egészen a XIII. századi német kiejtésnek megfelelően. Ennek a különös körülménynek magyarázatára Bleyer néhány hypothézissel szolgál, amelyekről mindent mondhatunk csak azt nem, hogy meggyőzők. „Feltesszük, hogy a név a hunhistória szerzője előtt német alakjában is ismeretes volt és pedig au-os formájában, úgyhogy tudatosan vagy figyelmetlenségből, a két alakot, a magyart és a németet összekeverte.” (i. m., 43. l.). Szerinte t. i. az elméletének megfelelő névalak a magyar nép ajkán élt. A név leírt alakjának sok változata közül azonban még véletlenségből sincs olyan, amely azt a népies formát mutatná. A szláv közvetítésre vonatkozó elmélete érdekében Bleyer még ezt az erőszakolt magyarázatot is súlyosbítni kénytelen a következő feltevéssel: ... a magyarok az Ostmarkba való gyakori becsapásaik alkalmával a honfoglalás idejében és később is megismerték e neveket és felvették a mondába az eredetibb nevek helyébe.” Hogy a kalandozó magyaroknak valami kolostor kifosztása után nem lett volna jobb dolguk, mint helységnévkutatókhoz látni és aztán az állítólagos mondanak ismert neve helyébe egy vadidegent tenni — ez már igazán nem reális feltevés. Ezt érezhette Bleyer is, ezért egy harmadik feltevéssel is megkísérelte magyarázni ezt az elméletével annyira dacoló nevet: „lehetséges, hogy ezt a helyettesítést már a magyarok bejövetele előtt a IX. század folyamán a pannóniai hunmonda fenntartói hajtották végre.” De talán szükségtelen lesz erre nézve is a szláv hangtant elővennünk.

hozzáfüggesztettek egy kis okoskodást Attila életkoráról és ennek során ezt mondják: „a prelio Kezumaur usque regnum Attile annus fluxit unus,” (így a Képes kr.: X, c, és a Dubniczi kr.: 21, c) A magyarban c-ből *k* nem fejlődhetett, így tehát ezt a nevet a krónikások sohasem hallották, hanem csak helytelenül olvasták, ott ugyanis, ahol Kézait másolták, mindig c-vel írják.* Turóczi aztán véget vetett ennek a zavar-nak és következetesen *k*-val írta a nevet. Különben ez a körülmény azokat az érveinket is támogatja, amelyeket Kézai szerzőségére nézve hoztunk fel. Pannónia elfoglalásának története tehát készen volt, az elbeszélésnek az esetetek számával való felékesítése valószínűleg nem fájdtotta meg Kézai fejét. Legvégül is volt egy jó ötlete: a kitalált neveket viselő költött személyeit az utolsó huncsatában egy szálig meghalatta és kőaszói hun temetőjében eltemettette, így aztán a következőkre nézve szerencsésen megszabadult tőlük.

Édes-kevés tehát az, amit a Pannónia elfoglalásáról szóló történetben mondainak tekinthetünk. Mindössze ennyi az egész: Ditricus Veronensis Attila kortársa; esetleg a monda nyomán nevezi a krónikás Detrét római királynak, az „alamann nemzetségű” kifejezés valószínűleg csak annyit jelent, hogy német. Valami huncsatáról szóló helyi mondának a megléte is lehetséges, hősmondának azonban sehol semmi nyoma,

Szerencsére a tudákos Turóczi néhány mondai vonást még megmentett számunkra, Turóczi tudákos hajlamát semmi esetre sem szabad figyelmen kívül hagynunk az ő hozzátoldásainak megítélésénél, hisz pontosan megtudja mondani, hol feküdt Potentiana, hol keltek át a hunok a Dunán; min-denre vannak megjegyzései, amelyek többnyire kombinációi. Nos, Turóczi hallott valamikor valamit mesélni Detréről, talán egy hősi éneket vagy eposzt, hisz ilyesminek a meglétét Galeotto is tanúsítja. Úgy látszik, krónikája megírásánál ezekből még valami motoszkált a fejében, így emlékezett arra, hogy Detrét haláltalannak mondják. Amint tehát forrásában

* A krónikások a cezumauri csatára nézve Kézai szövegét csak tartalmilag idézik egy *dicitur*-ral kapcsolva. — A Pozsonyi krónika szerint: Cezumaur id est Cesukmal (?),

olvasott a halálos nyíllövésről, hirtelen átlátta, miért mondják a magyarok Detrét haláltalannak: azért, mert Jordanes hírheft nyíllövése következtében nem halt meg. Kézai erről később különben is egészen elfeledkezett, hisz csak egy kis felületeség következtében került ez bele krónikájába, Turóczi tehát ezt a hibát jóvátette és ezekből az elemekből a krónikások szokásos módján összehozta a következő történetet; „Cuius tandem sagittae truncum, ipse Detricus vrbem ad Románam, dignitatis imperatoriae in curiam pro documento certaminis per ipsum cum Hunis commissi, in fronte detuuisse, et propter hoc, immortalitatis nomen vsurpasse, narratur. Hungarorumque in idiomata halaltalan Detreh dici meruit, praesentem usque in diem”. Hogy azonban Turóczi csupán a *halaltalan Detreh* kifejezést hallotta, a többit pedig úgy kombinálta, az világosan kitűnik a nála olvasható *Kesmawr* névalakból: ha Turóczi mindazt, amit elmond, úgy hallotta volna, akkor Cezummaur nevét is kellett volna hallania, tehát ezt nem írta volna *k-val*. Ez a körülmény is igazolja azt, hogy a dunamenti huncsatákról szóló elbeszélés krónikás tákolmány.

Turóczi elbeszélését némi kis változtatásokkal átvette Oláh is. Turóczinak kissé homályos passzusából: „dignitatis imperatoris in curiam” Oláh „Imperator”-t csinált. De milyen császárnál jelentkezhettek Detre, Odoakernál vagy Ermanríchnál: mindkettő képtelenség. Oláh különben még egy dicitur-ral is erősíti előadását: ha forrását nem ismernők Turócziban, ezt is szájhagyományra magyarázhatnók.

Ami a „haláltalan” kifejezés értelmét illeti, úgy gondolom, hogy azt a legmegfelelőbbben a német „ungestorben” kifejezéssel értelmezhetjük, ami nem ugyanaz mint „unsterblich”, bár Turóczi és Oláh is „immortalis”-szal fordítják. A hun-krónika szövegéből nem tűnik ki, miért „halaltalan” Detre; világossá lesz ez azonban a német mondból, ahol Detre tényleg halaltalan, mert a halált elkerülve, élve tűnik el a földi életből; eszerint tehát szükségesnek tartjuk, hogy ebben a kérdésben Petz magyarázatához térjünk vissza.

Hogy a krónikásoknak csak nagyon felületes monda- ismereteik voltak, az Turóczinak Detre csodálatosan fénylő sisakjáról tett megjegyzéséből is kitűnik. Írásközben néhány pillanatig eltöprengetett, hogy mi érdekeset hallott még

Detréről, amikor olyan jól sikerült neki egy véletlenül eszébe ötlött kifejezéssel forrását megmagyaráznia. Némi töprengés után nem jutott más az eszébe, mint ez a sisakhistória; a pillanat ötletének engedve ezt is belevitte tehát elbeszélésebe, bár ez az előzményekkel egyáltalán nem függ össze, úgyhogy Oláh el is hagyta ezt a megjegyzést. Bleyer természetesen ezt a sisakhistóriát is Itáliából közvetítené el Magyarországba, bár az Eckenlieddel való egyezést ő is feltűnőnek tartja (i. m. 54. L).

b) Attila uralkodása; halála.

A hunkrónika többi részei közül csak azokat vesszük szemügyre, amelyeknek mondai eredetét szokták feltételezni. — Etela Kézai szerint megosztja birodalmát testvérel Budával: Buda a Don és Tisza közti részeket kapja. Ez nem más, mint az Árpádkor tiszai hercegsége! amely annyi vizályra adott alkalmat az uralkodócsalád körében. A testvérek összetűzését ezen analógia alapján az Árpádkor ezen intézményének tulajdonítja: Buda megsérti a határt; előadását Romulus és Remus története is befolyásolhatta, amint ezt már Petz gyanította, így a krónikás Attiláról, aki szemében a magyarok legnagyobb királya volt elháríthatta Jordanesnek azt a vádját, hogy testvérét „fraudibus” megölette. Emellett ez módot adott neki arra is, hogy megmagyarázza, mért hívják csupán a németek Budát Etzelburgnak. Közben forrásának Bledáját Budává kellett átalakítania, ez azonban azért is könnyű volt számára, mert Buda a magyarban használt szláveredetű személynév volt. Esetleg már forrása sem írta helyesen ezt a nevet, Troppauí Márton pl. *Bela*-nak írja. — itt tehát mondanak nyoma sincs. Bleyer nagyon is messze megy, amikor az Atlamal két homályos sorából valami germán testvérviszálymonda meglétére következtet. Bleyernek természetesen sikerül a Buda nevet is valami feltételezett gót alakra visszavezetnie és ezt néhány hypothesis segítségével a felnémet Botelunggal összefüggésbe hozni, ahogy egyes német eposzokban

* Nem a mondára halott a tiszai hercegség megléte éltetőleg, mint Bleyer Sebestyénnel gyanította (i, m. 65.), hanem csupán a Kézai fantáziáját inspirálta.

Attila atyját hívják; amint a turkologusoknak sem okoz nehézséget ezen név török eredetének kimutatása,

Attila külföldi hadjáratainak elbeszélésére nézve Kézai forrásai: krónikák, kombinációk. Ezt Bleyer is elismeri, bár felette valószínűnek tartja, hogy a monda tudott ilyesmikről. Ez természetszerűleg következik a hősmondáról való felfogásából, amelyben elsősorban is íratlan álhistoriáját. Ha a krónikás hallott volna Attiláról olyan ragyogó fegyvertényeket, amint ezt Bleyer képzei, akkor nem kellett volna ilyeneket kitalálnia. Egyébként a krónikáknak semmiféle célzása nem támogatja ilyesminek feltevését.

Már több ízben láttuk, hogy korának viszonyai befolyásolták Kézai előadását, ezért a szőnyi (scewem) curia solemnisban csupán egy Árpádkori törvénynapot látunk, Detrének és a germán fejedelmeknek azért kell hódolatukat beműiatniok, mert előzőleg a krónikás legyőzte őket Attilával: ez is korának viszonyaiból következett. Azt a vonást sem tudom mondainak tekinteni, hogy Kézai szerint Detre tanácsolja Attilának a nyugati országok megtámadását. Ebben a tekintetben Bleyer a Thidreksságára hivatkozik, ahol Detre az oroszok megtámadását tanácsolja Attilának, Ez tényleg hasonló vonás, lényegileg azonban egészen más, A Thidreksságának az a része a mondának speciálisan szász továbbfejlesztéséhez tartozik és ezt a vonást annál inkább is másodlagosnak kell tekintenünk, mert az egész felnémet hagyományban nyoma sincs. Az alnémet hegedős ezekben a hadjáratokban megfelelő szerephez kívánta juttatni Detrét, míg Kézai a nyugati pusztító hadjáratok ódiúmat akarta az idegenre hárítani, aminthogy mindenhol igyekszik Attilát előnyös színben feltüntetni,

Attila halálát Kézai forrása nyomán mondja el némi kis félreértésekkel, Bleyer azt hiszi, hogy a magyar hagyomány tudott Attila haláláról. Erre azonban tisztán csak elmélete alapján következtet; ez az elmélet azonban téves, tehát azok a következtetések nem állhatnak meg, amelyeket ehhez kapcsol.

c) A hun birodalom bukása.

A hunkrónika utolsó fejezetét szokták mondai tekintetben a legértékesebbnek tartani. Bleyer nézete szerint az egész néhány tudós kölcsönzéstől eltekintve valódi népies hagyomány, mely vázlatosan is egy nagyarányú és hatalmas képet sejtet (i. m. 97. 1.). Felfogása szerint „ha Kremheldet kiküszöböljük a magyar hagyományból, mint ahová eredetileg nem is tartozott, oly szerkezetét kapjuk a mondának, melyben a hun birodalom felbomlásának emléke a legnagyobb történeti hűséggel van megőrizve” (i. m. 109. 1.). Ez a feltűnő történeti hűség már magában is gyanússá teheti szemünkben ennek az elbeszélésnek népi eredetét: nyolc évszázad, amely azon események óta eltelt, nem oly csekélység és hozzá még azt is fel kell tennünk, hogy a magyarok ezt is másodkézből vették át.

Tartalmilag tényleg a hunkrónikának ezt a részét érezhetjük leginkább mondai jellegűnek, A krónikás az eseményeknek mintha személyi motívumait sejtetné, a rokonok között viszályt szító álnok tanácsadó szintén ismert alakja a germán mondáknak, és ilyen szerepben találjuk itt Detrét. Nevek és szerepek pedig gyakran felcserélődnek. Ott van ez a gonosz tanácsos Gizur alakjában a frank eredetű huncsatamondában is, amely a mi krónikánk elbeszéléséhez rendkívül közel áll. A Hervararsaga elbeszélése szerint Heidrek gót király halála után két fia: a törvényes származású Angantyr és a törvénytelen Hlöd összetűznek az örökségen, Hlöd anyai nagyatyjának Humle hun királynak támogatásával óriási sereggel támad féltestvérére. Az első csatában a hunok győznek, a másodikban a gótok; Hlöd és Humle elesnek. Az angolszász Widsidh-ben is megvan ezen mondának a nyoma, itt Attila a hunkirály neve, — Hlöd és Angantyr épúgy mostoha-testvérek, mint Csaba és Aladár, Az események színhelye is ugyanaz, a huncsatamondában előforduló Harvada-hegyek nyelvileg a Kárpátok elnevezésnek felelnek meg; Dunheide, a második csata színhelye a Dunamentének, mint a hunkrónikában. Mindkét esetben hunok és germánok állanak egymással szemben, továbbá mindkét esetben az *első* csatában a hunok, a másodikban a germánok győznek, A saga

elbeszélése szerint a folyók a csata után kiáradnak a sok vértől, ahogy a hunkrónika elbeszélésében a Duna árad meg a sok német vértől — Sőt még tovább is vezethetnénk ezt a párhuzamot ... Kézai tudósításából nem tűnik ki, mért nevezték a második csatát *prelium Crumheit*-nek; a saga elbeszélésében már volna értelme annak, ha az első csatát egy nőről neveznénk el: Hervör walikür, Hlöd féltestvére elesik ebben a csatában, amely vára előtt folyik le. Német emlékekben ugyan nincs nyoma a huncsataéneknek, hacsak a Niebelung-ének nem őrzött meg egyes reminiscenciákat, mindamellett meglehetett az ének bajor területen is, (Különb a Hervararsaga szövege is megőrzött egyes délnémet nyelvi sajátosságokat.) Ahogy Izlandba elkerült, úgy eljuthatott hozzánk is ez a monda. Ami pedig a szereplő személyeket illeti, sok mindent ki lehetne magyarázni, ha ilyen fogalmakat vennénk segítségül, mint eltolódás és átvitel, így pl. a keleti-gót mondában Detre ártatlan előidézője két Attila-fíú pusztulásának, a hunkrónikában bűnös ilyesemben: a szerepcsere könnyen megérthető volna. Ilyen módon tovább okoskodhatnánk és valószínűleg olyan eredményekre jutnánk, amelyek semmivel sem lennének rosszabbak, mint Bleyeré vagy bárkié, aki ehhez a kérdéshez hozzányúlt. — Az események színhelyének azonosítása azonban nagyon is problematikus helyességű, mert a huncsatamondában a legnagyobb valószínűség szerint a catalauní ütközetre vonatkozó reminiscenciák maradtak meg; ha pedig Kézai előadását pontosan egybevetjük a Jordanesnál olvasható szöveggel, akkor ez az egybevetés minden további kombinációtól elveszi a kedvünket. Ez a történet ugyanis szintúgy keletezett, mint a Pannónia elfoglalásáról szóló, legfeljebb itt könnyebb volt már Kézai helyzete, mert a hun birodalom pusztulásának elbeszélésénél csupán forrásának tudósítását kellett kissé kiszépítenie és nemzeti szellemben átalakítania. És ez előszavának ismert programja szerint teljes mértékben sikerült is neki, Jordanes egy ütközetét kettővel helyettesítette és az elsőben a hunoknak juttatta a győzelmet. A trónkövetelők közti testvérviszályt már Jordanes is említi. Trónviszályok az Árpádok idejében is gyakoriak voltak és nem egy trónkövetelő vett igénybe idegen segítséget. Ez indíthatta arra Kézait, hogy

két trónkövetelőt szerepeltessen, akik közül az egyik szerinte idegenekre támaszkodott.

A krónikás eddig is igyekezett hunjainak korabeli magyar személyneveket adni, ezt megtette históriája befejezésénél is, — A Csaba név eredetének magyarázatát illetőleg Riedl fejtegetéseit teljesen meggyőzőknek tartjuk. Amint a krónikás Köveaszó névből kikövetkeztetett egy Kéve nevű hun vezért, úgy a csába-magyarok kifejezésből: Csabát. Ezen kikövetkeztetésre az impulzust forrásának egy helye adta meg neki; Jordanesnál ugyanis ezt olvashatjuk a hun birodalom bukását követő eseményekről: „multique Hunnorum passim proruentes tunc se *in Romana* dediderunt.” Már most Anonymusból arra következtethetünk, hogy a Balkánfélszigeten voltak valamilyen magyar telepek, amikről Kézai is tudhatott. Az ottani magyarokat emlegető közmondást mindenesetre ismerte. Csaba népies magyar személynév lévén, könnyű volt neki egy ilyen nevű hun királyfit az említett elemekből kikövetkeztetnie és azt Görögországba (*in Romana*) költöztetni. Az utóbbit még indokolnia kellett; erre nagyon alkalmas volt a számára egy görög királyleány, mint kikövetkeztetett hun királyfiának anyja. Forrása ebben a tekintetben is megsegítette, itt ugyanis olvashatta, hogy Honoria Honorius császár unokahúga feleségül kínálkozott Attilának; ez a Honoria Csaba anyjának éppen megfelelt.

Csabának azonban Görögországból Scythiába kellett költöznie, hogy ott őse lehessen az Aba-nemzetségnek, amelynek Kézai — miért-miért nem — előkelő őst akart szerkeszteni. Mivel ezen nemzetség kun vagy kabar, szóval idegen származása ismeretes volt, ezt valahogyan magyaráznia kellett, erre alkalmas volt a számára egy chorosomin-feleség. Kézainak fölösleges lett volna indokolnia, miért nősült Csaba a karezmín-törzsből, azonban már annyira belelendült a kombinációkba, hogy ezt is megokolta. Ennél az indokolásnál azonban már alaposan elvetette a sulykot, azt mondván, hogy azért nem kaphatott hun feleséget, mert a hunok megvetették idegen származásáért „asserentes eum non verum esse alumpnum regni Scitie, sed quasi missitalium extere nationis”. Ez az indokolás egészen együgyű, hisz előzőleg a nagy harcban Csabát, mintegy nemzeti hősnek színében

ragyogtatta, aki körül a hunoknak józanabb része csoportosult. Ennek az indokolásnak együgyüése középkori krónikásoknak is szemet szúrt, ezért Bendakuzzal adatnak neki tanácsot házassági ügyében, amint ezt már láttuk (6, 1.). Valószínű, hogy Kézai fantáziáját itt is Árpádkori viszonyok vezették (v. ö. Karácsonyi, i. m. 18. 1.). Az Árpádokat különösen a görög befolyás idején sokszoros rokon kötelékek kapcsolták a görög császárokhoz. A magyar trónkövetelők pedig a görög udvarnál mindig támogatásra találtak; a magyarság azonban a görög udvar pártfogoltjaival szemben mindig ellenséges magatartást tanúsított; a Görögországból visszatérő III. Bélát pl. épúgy fogadta a magyarság, mint Csabát a hunok. Esetleg az Abáknak is szemükre vetették idegen származásukat és ezt vitte át Kézai a kitalált ösre/

A Csaba-históriát össze szokták kapcsolni a székelykérdéssel. Szerintem teljesen indokolatlanul, A hunkrónika ugyanis két menekülést mond el: az egyik Csabának 15.000 emberrel való menekülése Görögországba; ennek forrását láttuk. A másik menekülés: 3000 hunszékelynek Csígle mezejére való vonulása. A két történetet ez a mondat kapcsolja össze: „Isti quippe Zaculi in Grecia perisse Chabam *putaveruni*” (de nem *putant*). Ezzel a megjegyzéssel a krónikás azonban csupán az általa idézett szólás eredetét akarja megmagyarázni, mert így folytatja: „Unde vulgus (ez nem *Zaculi*) adhuc loquitur in communi ...” (v. ö. a Buda Etzelburg magyarázatot). Ezen felfogásunkat, hogy Csaba és a székelyek története egyáltalán: nem függenek össze, egy negatív körülmény is megerősíti: Turóczy mindenesetre tudott egyet-mást a székelyekről, valamelyes mondaismeretei is voltak, tehát aligha hallgatta volna el, hogy a székelyek még most is mesélnek Csabáról, amint a rovásírásról is bőségesen tudósít, bár az egyáltalán nem illik bele a szövegbe. Az Attila fiuk csatájára vonatkozólag azonban csak régi krónikákra tud hivatkozni.**

*Bleyer a *Csaba* nevet a Rabenschlacht *Scharpfe* névalakjával akarja összefüggésbe hozni; ez azonban már azért sem lehetséges, mert *Scharpfe* nem más, mint az érthetetlenné vált Erpf névalaknak népetymologikus átalakítása, amelyet tehát valami gót-szláv névalakra egyáltalán nem lehet visszavezetni, (v. ö. P, B. Beitrage, 33, 269.),

**„Scribitur enim in antiquis Hungarorum Chronicis, quod hoc frater-num certamen ...”

Hogy Csaba története és a székelyek származása között a krónika szövege alapján semmiféle összefüggés nincs, azt persze nem vette észre Lugossy uram, aki Csabához hozzavarrta a hadak útjának históriáját. Ez a történet persze ellenmondásban van a krónika szövegével ez azonban őt ép oly kevésbé zavarta, mint Grexa Gyulát, aki a székelyeknek Csaba visszatérésébe vetett hitét tette meg elmélete alapjává (A Csabamonda, 1922.), Grexa azzal vádolja meg Bleyert, hogy azoktól a vonásoktól megtagadja a mondai eredetet, a melyek nem mondhatók germán származásúaknak, magának persze a mythikus magyarázgatás csak úgy sikerül, hogy figyelmen kívül hagyja azt a szerepet, amelyet Csaba a hun-krónikában játszik.

A Csabamondával kapcsolatban már bemutattam, milyen könnyen készen van egy mondamagyarázó elmélet: egyes kényesebb pontokra jótékony félhomályt kell csak borítani, különösen ajánlatos a merészebb hypotheziseket addig körülbeszélni, míg azok az olvasó szemében tényékké nem válnak. Ezzel a módszerrel él Grexa Gyula is, de már — komolyan. Elmélete érdekében el kell hinnünk, hogy a magyarok a szomszédos Görögországot, amellyel a középkorban százféle összeköttetésben álltunk — meseországoknak tekintették (i. m. 47. 1.). (A mulatságos a dologban az, hogy ezt a képtelenséget egy geográfus és historikus akarja velünk elhittetni). — Persze, ha ilyen csekélységekben túltesszük magunkat, akkor már vidáman lehet mythologizálni.*

* Sőt! azt is egész könnyedén be lehet bizonyítani, hogy Csaba nem más mint Wodan a germán hadisten. Ilyeniormán: Görögország meseország a halál országa (Grexá szerint). Helyes! Kik lagnak ott? A hősöknek szellemei. Vagyis ez a halál országa nem valami polgári mennyország, hanem a hősök csarnoka: Wallhalla! Hogy a Tejúton úgy robognak iel ezek a szellemhadak, mint Wodan seregei, azt már Grexa is észrevette; kimondjuk tehát, hogy Csaba a szellemhadak vezetője nem más mint Wodan-Odhin, a germán hadisten, aki szintűgy meg szokta segíteni kedves hőseit, mint Csaba a székelyeket. — Grexának holmi mesékre van szüksége, hogy Csabának orvosi tudományát megmagyarazza; mi ezt a képességét is Wodanra vesszük vissza. Wodan t. i. hatalmas varázsló is, akinek a gyógyítási tudományával a merseburgi varázsigék is megismertetnek bennünket.

Csabának hadisteni mivoltával függ össze a neve is; nem a sampóra gondolok (germán eredetű rekvizitum) és erről a vadregényes magyarázatról

Ezen kritikai exkurzió után térjünk vissza a székhelyekhez. A székelyek hun voltában való hiedelem ép úgy tudós eredetű, mint az Árpádoknak Attilától való származása. Ezen hiedelem forrása Jordanesnak már említett tudósítása, ahol a hun birodalom bukása után következő eseményeket mondja el. Attila fiai közül „Emnetzur et Vitzindur *in Dacia* ripense, Uto et Hisco Almoque potiti sunt . . . e quibus nunc usque *Sacromontisi* et Fossatisi dicuntur”. Kézait, ezt a szenvedélyes névgyárost és szócsavarót — úgy látszik — a *Sacromontisi* kifejezés indította arra, hogy a székelyeket *ZacuH-nak* írja, amely írásmód a név tényleges kiejtésének sohasem felelt meg. A Zaculi (olv. Szakoli) első tagja megfelel Jordanes Sacro-jának, a második részt illetőleg pedig Kézai a legnagyobb valószínűség szerint a latin *collis-ra*. gondolt (*Sacro-montisi*); v. ö. Hispánia-ispánok, Köveaszó-Keveháza, Bleda-Buda. így aztán világossá lesz előttünk, mért egy erdélyi *dombcsoportnak* neve az a hely (Chigla), ahová Kézai hunszékelyeit költözteti, amint ezt már Karácsonyi többször idézett értekezésében kimutatta (i. m. 73. 1.)* Itt azonban nem

talán majd Grexa is hajlandó lesz lemondani, ha elolvassa az én etymológiámat. Szoktunk beszélni istencsapásról, menykő- és villámcsapásokról; ezekben a kifejezésekben ősi mythosok rejtőznek, amelyek a hadistenről szólnak. Annak pedig nyelvileg nincs akadálya, hogy a Csaba nevet a *Csap* igéhez kapcsoljuk; jelentése: csapó, csapásokat osztogató. A jelentési elkülönülés folytán maradt meg ebben a szóban a gyenge fok, amint ilyenmire vannak példák; az ó-ó helyett az a-e képző az ilyen jelentésileg elkülönült szavakban, szintén közönséges.

Csaba alakjának Wodannal való egyezése olyan feltűnő, hogy ezt már nem tarthatjuk véletlennek, hanem határozottan vikinghatásra kell gondolnunk, ne feledjük el, hogy a varégek Oroszországon keresztül egész Konstantinápolyig elkalandoztak, Wodan pedig a kalandozó harcosok istene volt elsősorban. A finn népek mythikus gondolkodását a germán népek mythológiája különben is erősen befolyásolta (Axel Olrik, Schroder). Esetleg szláv közvetítésre is gondolhatunk . . . Wodan különben is gyakran jelenik meg személyében a hősök körében, arra pedig bőven van példa, hogy a régi istenek hősökké lesznek; a skandináv monda Nornagestja sem más, mint Wodan-Odhin. — (Csak attól félek, hogy ezen mythologico-etymologiai tréfámnak még majd hívói is akadnak, ha sokáig magyarázom.)

Ugyanígy ítéli meg Kézainak ezt a tudósítását Karácsonyi is (Századok, 1913. 329. 1.), akitől függetlenül jutottam magam is ugyanerre az eredményre. Kissé érthetetlen, hogy a székelyekés hunok körül újabban megindult vitában senki sem tartotta szükségesnek foglalkozni ezen kiváló történészünknek szel-

a véletlennek valami különös játékaival állunk szemben, mert hiszen Kézai a Jordanesnál olvasható másik menekülés történetét, amint láttuk, szintén hűségesen átvette és korabeli magyar viszonyokra alkalmazta. A hun-magyar azonosság alapján forrásának ezen tudósításait másképp nem is értelmezhetné. Ezen megállapításunkkal — azt hiszem — sikerült a Csaba-hunszékely kérdés vitáját végérvényesen lezárunk. Tudós forrásokból népies hiedelem igenis származhatott. Elzülött klerikusok közül mindig kerültek ki hegedősök; amint a Pannónia megvételeéről szóló ének létrejött, úgy ilyesmi a székelyek eredetéről is keletkezhetett. A reformáció idejében pedig iskolamesterek lehettek ezen hiedelemnek terjesztői. A hegedősökre mindenesetre nagyobb mértékben hatott a tudós irodalom, mint ezt általában gondoljuk, Ebben a tekintetben hivatkozhatom a francia Guillaume-mondára, amelynek hatása talán az összes európai irodalmakra kimutatható; nos, ezen sokágú mondának kiinduló pontja, amint ezt Becker meggyőzően kimutatta: egy, barátok által hamisított latin életrajz.

Egy Attila-fiút már szerencsésen szerzett magának Kézai; de honnan vette Aladariust? (Forrásának Vitindurforma neveit magyar nevekként mégsem szerepeltethette.) Bleyer úgy véli, hogy Ardarich, a gepidák fejedelme, akinek, a vezetése alatt Attila halála után a germánok lerázták a hun igát, a mondában Attila fiává lett. És feltevése szerint az Ardarich névalakból vezethetők le a germán mondákban szereplő Attila-fiuknak nevei, mint Orte, Ortlieb és Aldrian

lemes gondolatmenetével. Karácsonyi a Blacki alakból arra következtet, hogy Kézai a székelyekről és oláhokról való tudását valami tudós német embertől szerezte, aki szerinte nem lehetett más, mint az erdélyi Kerze cisztercita kolostor apátja vagy szerzetese. Ez lehetséges; azonban a *Zacilli* írásmódot ezzel még nem magyaráztuk meg; ez az írásmód csak a forrásnak valamilyen közvetlen ismeretéből érthető és ez. a szócsavarás is teljesen megfelel Kézai hajlamainak. Jordanest pedig nemcsak a német szerzetesek ismerhették, hanem a magyar klerikusok is; végre ezt már Anonymus is tudta, úgyhogy ez a nézet már közismert és általános lehetett klerikus körökben. — Egyébként már Bleyer is észrevette Domanovszky figyelmeztetése nyomán, hogy bizonyos összefüggés van Kézainak a székelyekről szóló elbeszélése és Jordanes idézett helye között. Ő azonban elmélete alapján itt is valami gót-szláv mondában szeretné látni az összekötő kapcsolatot a két szöveg között (i. m. 134. 1.).

és a magyar Aladár névalak is. Az utóbbira nézve Bleyernek bizonyára igaza van, csak azt nem tartjuk valószínűnek, hogy ezt a nevet a nép szájából hallotta Kézai, mint egy Attilafiumnak nevét; itt Kézai forrásának Aldaricusából alkotott egy népies magyar nevet* és a gepidák királyát, aki sógora volt Attilának, megtette fiának. Erre esetleg forrásának ezt a rokonságot megemlítő kifejezése bátorította fel. Az Aladarius név -ius végzetét is annak tanújelül vehetjük, hogy a név az Aladariusból keletkezett. Ha a krónikás a magyar nevet latinostította volna, akkor a legnagyobb valószínűség szerint egyszerűen Aladarust olvashatnánk; a magyar neveket különben sem szokta latinost végzettel ellátni (Kadar és nem Kadarius). Aladariusról egyébként Kézai később egészen megelégedkezett; nem értesülünk, mi történt vele a Csabán aratott győzelme után, azt sem lehet belátni, mért semmisült meg a hunok birodalma az után a csata után, amelynél a németek vértől áradt meg a Duna. A figyelmesebb Oláh ezt már észrevette és kiegészítette a szöveget azzal, hogy Aladarius az első csatában elesett. El kell ugyan ismernünk, hogy Kézainak elég bajos volt a helyzete a hun birodalom bukásának elbeszélésénél: a nemzeti becületet is meg kellett óvnia és ennek a bukásnak a történetét is el kellett valahogy mondania. Leghelyesebbnek látszott tehát előtte, ha az egészet forrásának testvérviszályáról szóló tudósításához kapcsolja.

Ennek az Aladarius-nak anyja Kézai szerint Kremheld volt. Bleyer azt hiszi, hogy Kriemhild, mint a történeti burgund-monda alakja még 500 körül eljutott Pannóniába, ahol a monda azon a lényeges változáson ment keresztül, hogy Kriemhild nemcsak Attilát öli meg, hanem a hun birodalomnak is vesztét okozza (í. m. 106. l.). Azonban ez a magyarázat is ellenmondásban áll a tényekkel. Elképzelhetetlen, hogyan jutott volna olyan korán a burgund-monda Pannóniába; hiszen talán még nem is volt ekkor burgund-monda. Germán mondáról nem tehető az sem fel, hogy valami személyi

* A gót **Ardareiks* alapján feltételezhető szláv **Ordorik*-ből vagy **Oldorik*-ből a magyarban valami Odor származhatott volna, de Aladár semmiesetre. — Az Aladarius névalakot ugyanígy ítéli meg Heusler is (Hoops, Reallexikon der germ. Altertumskunde; Nibelunge címszó).

motívum politikáivá alakuljon át, hiszen ennek az összes ránk maradt germán mondáknál ép az ellenkezőjét tapasztalhatjuk. Legsúlyosabb ellenmondásban áll azonban ez a feltevés a Kremheld név magyar hangalakjával. Ez a névalak a középfelnémet Kriemhildre megy vissza és Bleyer ebben az esetben is ugyanazokat a mesterkélt kiegészítő feltevéseket kénytelen igénybe venni, amelyeknek helytelenségét már a Detre névalaknál is láttuk: a német Kriemhild keresztnév állítólag ebben az esetben is befolyást gyakorolt a mondának eredeti névalakjára. Bleyer különben önmagával is ellenmondásba kerül, amikor” megengedi: „Az összes alakokból egész határozottsággal következik, hogy Kremheld neve a magyar nép ajkán élt, ha *talán nem is mint keresztnév*, de legalább, mint a monda egyik szereplőjének neve” (i. m. 102.1.). Sokkal kevésbé erőszakoltan magyarázhatjuk meg ezeket az összefüggéseket olyanformán, ha egyszerűen feltesszük, hogy Kremheld neve és a róla szóló monda a középkor folyamán a németektől került hozzánk. Ebből a német-magyar Kremheld-mondából hallott egyet-mást a krónikás: hogy Kremheld Etela felesége és hogy szerepe volt valamilyen a hunok és németek közti végzetes összeütközésben, amely véres pusztulást Kremheld csatájának mondtak. Felületes tudását aztán a már Turóczinál is tapasztalt módon egyesítette tudós ismereteivel: a Kremheld csatája kifejezést, az Attila halála utáni huncsatára vonatkoztatta. A német Kremheld épen megfelelt számára Aladarius anyjának, ezzel bizonyos tekintetben indokolta, hogy az idegenek miért állanak Aladarius mellé. A német monda alapján Kremheld csatáján nem érthetünk más harcot, mint a burgundoknak Attila udvarában való pusztulását. Valószínűleg nem a Niebelung-ének került el hozzánk, hanem a nibelungok pusztulásáról szóló valamilyen hegedősenek, amint ezt az énektárgyat egy Marner nevű német spielmann is felemlegeti műsordarabjai között. Kézai huncsatájának színhelye Sícambria, vagyis Buda; ebben eltér forrásától. Mivel a nibelungok pusztulása a német monda szerint Etzel udvarában történt és mivel a magyarországi német monda Attila udvarát Budára helyezte (v. ö. 18. 1.), Kézai elbeszélésének ezt a vonását is mondainak tekinthetjük.

Bleyer további következtetései, amelyek a monda és a krónika Kremheldjéhez fűződnek, ezzel természetesen elesnek. Úgy látszik azonban, hogy a Kremheld árulásáról szóló éneket nálunk hamarosan elfelejtették: a XV. században Turóczi már nem hallotta e nevet, mert nem tudja helyesen elolvasni és leírni, a *prelium Kremheldt* kifejezést pedig, amint már említettük, egészen elejtette, míg előzői mindig a tényleges magyaros kiejtésnek megfelelően írták a nevet.

Detre itt kétszínű szerepet játszik; ezt a vonást mindenestre a mi derék, németgyűlölő Kézainknak tulajdoníthatjuk, aki, hogy a hun birodalom pusztulását szépítse, annak okát a németek ármánykodására háritotta, aminthogy másutt is már láttunk nála hasonló tendenciát. Bleyer, elmélete alapján úgy gondolja, hogy Detrét a magyar monda nemzeti ellenségnek tekintette. De hogy értsük akkor azt, hogy dicsősége még a XV-XVI századi magyar énekekben is ragyogott, amikor Eteléről, Kremheldről már mitsem tudtak?

Szükségesnek tartom megemlíteni, hogy Heusler is teljesen hasonlóan ítéli meg a hunkrónikának ezen részét, anélkül, hogy felfogását bővebben indokolná. Úgy gondolja, hogy a középfelnémet epikából származnak a hunkrónikának mondai vonásai (Hoops, Reallexikon; Nibelunge cimszó), Fogalmazásából nem tűnik ki, hogy ezt úgy érti-e, mint Király György, vagy pedig úgy mint mi. Azt hiszem sikerült az előzőkben valószínűvé tenni, hogy ezek a vonások a nálunk meghonosodott magyar mondából valók.

IV.

Összefüggések és következtetések.

Fejtegetéseink végére értünk. Láttuk, hogy a krónikák szövegéből sehohsem következtethetünk a legkisebb valószínűséggel sem arra, hogy a középkorban lettek volna nálunk a hunokról szóló, erősen történeti színezetű hősiénekeink, amilyenek meglétére a krónikáink szövege alapján következtetni szoktak, vagyis nem volt valami különös magyar hunmonda. Ellenben már alaposabban következtethetünk a

krónikák szövegéből egy német eredetű, magyar Detre-, illetve burgundi-mondának meglétére. Ezeket a hősmondákat pedig meghonosították nálunk a Magyarországon megfordult német hegedősök. Ezeknek itteni szereplése tény. Az Etzelburg elnevezés pedig világos tanújele annak, hogy a német monda hazánkban ismeretes volt. Hogy pedig a német spielmannok közül itt sokan elmagyarosodtak, ezt a feltevést annyi érv támogatja, hogy szinte ténnyel egyértékűnek vehető (v. ö. Német Phil. Dolg. XIII. 16. 11., vagy Ung. Jahrb. 1921. 281. 11.).

A hunkrónika személynevei közül mondaiaknak csak Detre, Kremheld és Ethela tekinthetők. Az előbbi két név német származása nem kétséges. Ha kimutatható volna, hogy nálunk alnémet hegedősök megfordultak, akkor a magyar Ethela névalakot le lehetne vezetni az alnémet EttiJából. Ennek azonban nincs nyoma, így tehát a magyar névalakot is másképp kell megmagyaráznunk. A következő lehetőségek előtt állunk: feltesszük, hogy volt egy ismeretlen eredetű magyar Etela személynév, amellyel a hegedősök a német Etzel-t azonosították; vagy pedi a magyar névalak a tudós Attila és a német Etzel kontaminációjából származott. Nehéz ebben a kérdésben véleményt alkotni, hisz tuíajdonkép azt sem tudhatjuk biztosan, hogy Etela nálunk tényleg személynév volt-e. Historikusaink nagyon szívesem szólnak hozzá mondai kérdésekhez, viszont nélkülözni vagyunk kénytelenek olyan összeállítást, amely megmutatná nekünk, hogy ezen mondai nevek mikor és meddig fordulnak elő személynevekként, pedig erre megfelelni már speciálisan historikusok számára való feladat volna.

A német Detre-mondák körében van szó egyes hősöknek barátságoskodásáról és innen származtattuk Toldi Öregkori tetteiről szóló elbeszélés anyagát (Német Phil. Dolg. XIII.). Ep ezért ez a magyarázat csak abban az esetben lehet helyes, ha a Detre-monda tényleg a németektől került hozzánk, mint ahol a hős barát története eredetileg szerepelt. De az is nyilvánvaló, hogyha a Toldi öregkori tetteiről szóló elbeszélés eredetére vonatkozó magyarázatunk valami módon igazolódik, úgy ez a körülmény az úgynevezett magyar hunmondára vonatkozó elméletünket nemcsak támogatja, hanem bizonyos tekintetben

igazolja is. Hogy a Toldi öregkori tetteiről szóló elbeszélés anyaga a német hősbárát-történetekből származik, ez a feltevés beigazolódtott, Toldinak szeméten tengődő lováról szóló közmondást t, i. visszavezettük a hősbáratról szóló elbeszéléseknek egy epizódjára: A hősbárát kolostorba lépése alkalmával a barátok gondviselésére bízta lovát, akik azt elbitangolták; mikor aztán királya segítségére akar menni, visszaköveteli azt tőlük. Hiába adná alája az ijedt barátok a legjobb paripákat, a próbát egy sem állja meg. Ekkor szorultságukban a hősbárát szeméten tengődő lesoványodott lovát hozzák elő, amely a próbát nagyszerűen megállja, — Ez a történet, amelynek a Toldi-mondában való meglétére csak következtettem (i. m. 73. 1.), olvasható az időközben kiadott Ipolyi-féle népmesegyűjteménynek egy Toldiról szóló néphagyomány! adatában is (M. Népk. Gyűjt, XII, 476, 1.), Ezen feltételezett epizódnak tényleges előfordulása elméletünk helyességének legjobb próbája.

Hogy milyenek lehettek ezek a német eredetű Detre-és Kremheld-énekek, azt csak gyaníthatjuk. Az már eleve valószínű, hogy sokkal meseszerűbb és fantasztikusabb jellegűek voltak, mint a német énekek. Minden idegenbe került mondánál ezt tapasztalhatjuk, semmi sem jogosít fel bennünket arra a feltevésre, hogy nálunk ez másképp lett volna. Nagyon jó érzék vezette Riedlt, amikor úgy gondolta, hogy Detre nálunk valami mesekirály volt. De nem a magyar nép meséiben élt Detre, mint Riedl gyanította, hanem a *hegedősök* énekeiben. Ha Detre a népmesék királya lett volna, akkor most is emlegetnék, akár Argyilust. Így azonban csak addig élt, míg a hegedősök el nem némultak . . .

Ezek szerint tehát a spielmann-hatással az irodalmi és kultúrtörténeti jelenségek egész sorát lehet eredményesen megmagyarázni. Már Petz Gedeon észrevette, hogy a magyar és német hegedősök előadásának technikai sajátosságai egyezők; fellépésüknek, foglalkozásaiknak és elnevezéseiknek azonoságára magam mutattam rá. Bár a régi verselést alig ismerjük, még így is kimutathatjuk rajta a spielmann-költészet hatását. Ott van a Zrínyi-versnek az a formája, amelyben Ilosvai a Toldi históriáját is szerezte, ahol az utolsó sor egy szótaggal hosszabb mint a többi; ennek a strófának létrejöttét a leg-

egyszerűbben a niebelungi-vers átvételével magyarázhatjuk. Ép mivel a spielmann-hatás feltevése nem csupán a hunkrónika germán elemeinek magyarázására szolgáló *ad hoc* elmélet és mivel a középkor kultúrájára vonatkozó tudásunkkal teljesen egyezik, azért úgy gondoljuk, hogy a magyar hunmonda kérdésében is olyan magyarázatot sikerült adnunk, amelyen a következő kutatás sem fog lényegesen változtatni. Nem, mintha csalhatatlanoknak tartanok magunkat, hanem, ha Bleyer elmélete a magyar hunkrónika germán elemeinek magyarázására nem állhat meg — ez pedig kétségtelen — akkor ezeknek megfejtésére más elmélet már nincs, ha csak nem helyezkedünk a generális kételkedés álláspontjára. Ha pedig a hunkrónika germán elemeinek magyarázására a spielmann-hatás feltevése az egyedül lehetséges elmélet, akkor a hunkrónika mondatörténeti értékének megítélésében még akkor sem volna lehetséges más álláspont, mint a mienk, ha azt semmiféle szövegkritikai érv sem támogatná: ellenkező esetben kibékíthetetlen ellenmondásokba kellene bonyolódnunk. Végül pedig figyelmet érdemel az a körülmény is, hogy az az eredmény, amelyet mi a hunkrónika mondai értékének megítélése tekintetében a mondatudományi és filológiai kritika módszereivel értünk el, teljesen egyezik olyan kiváló tudósoknak és éles elméjű kutatóknak a hunkrónikáról való felfogásával, mint amilyen az esztétikusirodalomtörténész Riedl, a historikus Karácsonyi és a germán mondakutatás mestere: Heusler, akik pedig erre egymástól függetlenül és különböző gondolatmenetek alapján jutottak. Minden körülmény és adat arra mutat, hogy a középkori népies magyar irodalom olyanforma függő viszonyban állott a némethez, mint amilyen viszony megállapítható a középkori német és francia irodalom között. Szóval a középkori magyarságot nem csupán az egyező egyházi és állami intézmények kapcsolták a nyugathoz, hanem a népies irodalom kötelékei is. Ennek a megállapítását tekintem az egész kérdésben a legfontosabbnak.

TARTALOM:

	Oldal
I. Célkitűzés és kritika	3
II. A hagyomány kérdése	15
III. A krónikák szövegének elemzése	20
a) Őstörténet. Pannónia elfoglalása	20
b) Attila uralkodása; halála	29
c) A hun birodalom bukása	31
IV. Összefüggések és következtetések	40

16. oldal 13. sor *Sjudoriku* helyett *Sjudorikú*,

40. oldal 6. sor *Kremhelt* helyett *Crumhelt* olvasandó.